

ЯР. РУДНИЦЬКИЙ

З ПОДОРОЖЕЙ ПО ІТАЛІЇ

З ІНШИХ “ПОДОРОЖЕЙ” ТОГО Ж АВТОРА:

- 1. З подорожі навколо півсвіту 1955.** Видавець Ів. Тиктор — КПУК 25. Вінніпег — Торонто 1955.
- 2. З подорожі по Америці 1956.** Видавець Ів. Тиктор — КПУК 29. Вінніпег — Вашингтон 1956.
- 3. З подорожі до Скандинавії 1957.** Видавець Ів. Тиктор — КПУК 31. Вінніпег — Осло 1957.
- 4. З подорожей по Канаді 1949 - 1959.** Видавець Ів. Тиктор — КПУК 33. Монреал — Вінніпег — Ванкувер 1959.
- 5. З подорожі на Мальту 1962.** Накладом Українського Товариства Закордонних Студій. Валетта — Мюнхен — Вінніпег 1962.
- 6. В країні Франца Йосифа II (3 подорожі до Ліхтенштайну 1963).** Відбитка з журналу “Сучасність” ч. 9, Мюнхен 1963.
- 7. Морями південними далекими (3 подорожі на Багамські острови 1963).** “Сучасність” ч. 3. Мюнхен 1964.
- 8. На Бермудських островах (1964).** “Сучасність” ч. 1, Мюнхен 1965.
- 9. Республіка на горі. (3 подорожі до Сан Маріно 1965).** “Сучасність” ч. 9, Мюнхен 1965.

J. B. RUDNYC'KYJ

FROM MY ITALIAN DIARY

WINNIPEG

1965

ROMA

Printed by The New Pathway

ЯР. РУДНИЦЬКИЙ

З ПОДОРОЖЕЙ ПО ІТАЛІЇ

ВІННІПЕГ

1965

РИМ

З Друкарні "Нового Шляху"

БІБЛІОГРАФІЧНА ДОВІДКА:

Переважна більшість матеріялу, опублікована в цій книжці, була надрукована в формі репортажів на сторінках "Нового Шляху" (1964) в Вінніпезі.

СЛІДАМИ ПОПЕРЕДНИКІВ

Коли вірити нашим історикам, а зокрема проф. Яр. Гординському, то перші зв'язки України з Італією датуються вже II століттям до Христа!. В своєї цінній студії "Україна й Італія" в "Збірнику Заходознавства" ВУАН (т. 2, 1930, стор. 3 — 69) цей учений дав найкращий досі огляд взаємин між Україною й Італією до 1914-го року. Україна гостила багато італійських купців, ремісників, торгівців "живим товаром", а попри це мистців, співаків, танцюристів. . . Так само Італія була здавна прибіжищем українських відвідувачів, церковно-релігійних пілігримів, вояків, як і культурних діячів. Усе це зібрав проф. Гординський у своїй цінній праці й вона може стати справжньою "настільною книгою" для всіх земляків, що вибираються до Італії не тільки на те, щоб подивитися на Колісеї у Римі, чи попити кіянті. . .

Зокрема важливі для української культури поїздки українських письменників в Італію в XIX і XX ст., чи італійська тематика в українській літературі. Найбільш популярна з цього погляду була свого часу гумористична поема галицького письменника Антона Могильницького (1811 - 1873) п. н. "Русин - вояк." Як відомо, в ній розказується про те, що в часах наполеонських війн у полку Булії під австрійським архикнязем Карлом служили "гойні хлопці з Станіслава, з Коломиї легіні". В лютому бою під "Арколе чи Леняно", чи якомусь іншому "з італійських міст", наші вояки завважили в винограді "грубе тиччя" й "з красним кіл-

лям довгий пліт” й при допомозі цього “тиччя” вони здобули кілька французьких гармат. . . “Русин - вояк” доказав, що при добрій волі можна йти й “з мотикою на сонце.”

В Італію переносився тематикою деяких своїх віршів Осип Юрій Федькович (“Таліанка”, “Капітан”, тощо) й великий Тарас Шевченко (“Неофіти”). Все ж перший із модерних українських авторів, що перебували в Італії, був Панько Куліш. Деякі його поезії, як напр. “Ляго Маджоре”, чи “До Данта”, навіяні італійськими мотивами. Окрему увагу присвятив Куліш Італії в своїх листах (напр., лист про Флоренцію).

В Італії перебувала велика сучасниця Куліша — Марія Маркович (Марко Вовчок). Вона описала Італію в листах - спогадах, зокрема про Рим і Неаполь.

На початку нашого сторіччя в Італії бачимо дві значні постаті української літератури: Лесею Українку й Михайла Коцюбинського.

Приневолена своєю недугою Леся Українка провела дві зими в Сан Ремо на італійській Рів’єрі (1902 - 1903 рр.). Це перебування залишило тривкий слід у її творчості. Отак, напр., у поезії “Де ті струни” (1902) пише вона:

“Полум’ям вічним на жах всім нащадкам Дантове пекло
палає,

Пекло страшніше горить в нашім краю, —
Чом же в нас Данта немає?”

В поезіях Лесі Українки з Сан Ремо згадуються й “бездимні села італьянські”, і “полента” (страва), й “малярія” і такі місцевості як Самп’єрдарена, Генуя, Флоренція, тощо. Найбільше ж інформацій про Італію знаходимо в листах Лесі Українки з того часу. Тому що проф. Гординський у своїй студії вилишив цю справу

зовсім з поля своєї уваги, нам здається, що буде на місці зачитувати тут декілька місць із її листування¹⁾ :

В листі до О. Кобилянської з Сан-Ремо, з 26-го лютого, 1902, вона пише:

"Життя моє тут райсько-монотонне, так що й описувати нема що. Живу головно сонцем, морем, та ще листами. Коли дощ іде, море сиве і листів нема, то я сумна, коли погода і маю добрі звістки, то весела. Цілий січень була чудова погода і листів було багато, в лютому вже не так, хоч все-таки один тиждень (власне останній) щодо погоди був ідеальний."

В іншому листі, називаючи себе й Кобилянську "хтос" - ем, Леся Українка пише:

"І таки море хтось любить. Коли б хтось бачив, що сьогодні діється на морі. Хвилі так скачуть, що аж страшно дивитись, а гримають, як на баталії, тим часом сонце світить і гріє, і вітру немає. Се вже так після вчорашньої зливи розсердилось. Ой, якби хтось бачив!." (30.XII. 1902).

В Італії, а зокрема на острові Капрі коло Неаполю, перебував Михайло Коцюбинський. Слід його поїздки до Італії залишився в двох оповіданнях: "Хвала життю" (про наслідки землетрусу в Мессіні на Сіцилії в 1912 р.) й "На острові" (1913)—про Капрі. Дуже багато уваги присвятив Коцюбинський Італії й Капрі в своїх листах.

З інших письменників ХХ - го сторіччя, що перебували в Італії треба назвати П. Карманського, В. Винниченка, О. Бабія, Св. Гординського, М. Бажана, Яра Славутича, М. Липовецьку, О. Кисілевську, С. Парфанович, О. Войценко, тощо.

**

Українські інтелектуали перебували в Італії ще з

*) На основі видання: Леся Українка: Листи, статті, дослідження, спогади. В-во АН. УРСР, Київ 1960.

часів XV ст. Загально відома в Італії діяльність українського математика Юрія Дорогобича, що студював у Римі й 1483 р. видав по - латинськи свою книжку "Юдікум преностікон." В XVII ст. студював у Падуї галичанин Гр. Керницький, що при допомозі венецьких греків здобув ступінь доктора філософії. Цій події присвятив окремий панегірик інший галичанин, що перебував тоді в Венеції — Яків Садовський.

У XVIII ст. в Римі учився Теофан Прокопович, автор поетики й інших праць. В тому ж столітті в Італії перебував найбільший український подорожник XVIII ст. Василь Григорович Барський, що залишив обширний опис своїх мандрівок (1778).

У XIX ст. в місті Люкка коло Флоренції жив відомий мовознавець Михайло Лучкай.

Перед першою світовою війною в Італії перебував Михайло Грушевський. Його цікаві спостереження про цю країну надруковані п. н. "По світу. З подорожніх вражень" в "Літературно-Науковому Вістнику" за роки 1908 і 1909. Тут маємо описи Венеції, Флоренції, Риму, Неаполю, Помпеїв... Автор, як історик, пильно відмічував усюди українсько - італійські зв'язки.

Коли поминути українських духовників, що, починаючи від митрополитів, а кінчаючи на студентах богослов'я, чисельно відвідували Італію давніш, а зокрема в часах між двома світовими війнами, то з українських учених найдовше перебував в Італії проф. Євген Онацький. Крім широких наукових зв'язків, крім цінних спогадів і перекладів з італійської літератури, крім — врешті — маси статей про Італію в українській пресі міжвоєнної доби, Онацький видав в Італії дві основні праці: українську граматику по - італійськи й українсько - італійський словник.

Після другої світової війни із світських українських науковців у Італії довше або коротше перебували М. Вегухів, Ю. Шевельов, І. Мірчук, К. Біда, В. Кубійович, В. М. Янів, Ол. Кульчицький, Г. Наконечна та ін.

**
*

Авторів цих рядків доводилося перебувати в Італії в роках 1938, 1955, 1957, 1958, 1961 й дальших. Майже з кожної подорожі лишалися записки, листи, а то й статті. В дальшому хочемо впорядкувати деякі з цих матеріалів, може не стисло за хронологічним порядком, а радше за тематичним пляном. Починаємо від "сивої давнини" — від клясики.

КЛЯСИЧНА “ГІРОШІМА”

Тотальне знищення Гірошіми й присипання її лаяною розтопленого металю й каміння під впливом атомної бомби в 1945 р., нагадує Помпеї й Геркуляну, як відомо, засипаних лаявою Везувія в I-ому сторіччі перед Христом.

Я відвідав Помпеї в яний, соняшний день 30 грудня, 1938 року. В репортажі з того дня, написаному на місці, а надрукованому пізніше у львівській “Нашій Батьківщині” ч. 2 за 1939 рік, я так схопив свої враження з того дня:

В Неаполі були передо мною три можливості використати вийняткову теплу й соняшну “зимову” погоду; або їхати (а потім виходити пішки) на Везувій із присніженим вершком і “люлькою” випарів, або їхати слідами Коцюбинського на славне Капрі, або врешті відвідати музей-місто Помпеї. Остаточно перемогла тяга до класичної старовини й я вийшов із потягу передостаннього дня грудня, 1938 р., на залізничій зупинці ‘Торре д’ Анунціята — два кілометри перед ціллю мосі поїздки.

Про те, як виглядало життя в Помпеях — 20-тисячного міста — перед “останніми днями”, зн. перед вулкановою катастрофою з 76. р., про те знав я — як і всякий інший — із відомої повісти чи популярної фільми. Мене могло тепер цікавити тільки те, що з цього квітучого життя осталося сьогодні, та як виглядають Помпеї власне по своїх “останніх днях”. Людини з тих часів шукати там годі: її похоронила 4-метрова габа

піску й ляви й сьогодні залишилися по ній тлінні... відливи, що містяться у скромному музеї зараз при вході до мертвого міста Помпеї. Там же можна оглянути відливи залізних дверей, шафи, скаменілі останки іжі, пень дерева й т. п.

100 м., на півн. сході димить Везувій, на півд. заході губиться зір на узгір'ях Кастеллямаре, Соррента й недалекого моря. Місто поперерізуване довгими вулицями, що найкраще збереглися й їм тепер італійці понадавали найрізніші назви. Одною з таких вулиць-доріг — Вія Маріна — дістаюся на Форум, головне місце й центр колишнього життя помпеянців. Це велика площа, обведена, як на це вказують залишки, портиками з подвійною колумнадою: ще досі збереглося на південній стороні коло 5 колон із виритими написами на пошану славних мужів міста. По північно-східній стороні міститься на підвищенні зруб старої святині Юпітера, а напроти Трибуналії, мабуть міська радниця. Майже з усіх сторін зливаються в цьому місці вулиці. Одною з них, т. зв. Вія дель Абонданца, можна дістатися до прекрасно збережених Термів — купальні із великим майданом для спортових вправ, ігор і т. п. Довкруги майдану розкинуті кімнати-роздягальні, й самі лазнички. Були тут купелі із зимною та теплою водою. Правдоподібно були тут і душі. Окремо була приміщена жіноча купальня й роздягальня.

До загальногромадських установ у давніх Помпеях, що ще досі збереглися, треба влічити: велику Базиліку — місце торгів та судів. Аполлонову святиню, два театри, що з них менший, т. зв. Театро коперто, чи це найкраще збережений зразок клясичного театру взагалі, врешті ж амфітеатр.

Приватне життя зосереджується в домах, що їх

незвичайно багато збереглося в гіршому чи у кращому стані до сьогодні. Всі вони мають одне спільне, а саме малі розміри кімнат та обійстя. Нічого дивного: все життя проходило на вулиці, в театрі чи на форумі й хата служила як прибіжище в часі дощу чи нічного відпочинку. Докладно виступає сьогодні спосіб будівництва за схемою: через передсінок, т. зв. остіюм, входить до свого рода галі атріюм із збірником води, т. зв. імплувіюм. По боках спальні. Опісля приходили: перістиль — подвір'я, часто з їдальнею, приймальнею, кухнею та пивницею-підвалом. Найкраще збережена хата Марка Лорея Тібертіна визначається саме незвичайно гарно уладженим Перістилем; тут розкішний огород із наводнювальними каналіками, криничкою, що зберегла в ніші два фрески з Діанною та Актеоном. Самі стіни будовані з цегли; камяних брусів уживали тільки по вуглах та при воротах. Долівки — звичайно з мармору, дуже часто з різними зображеннями та прикрасами. Стіни найчастіше прикрашені мальовилами, звичайно з життя богів чи давніх героїв; так, напр., у згаданій хаті Тібертіна — сцени з життя Одиссея; вражає перевага червені.

Тригодинне походження з Бедкером у руці по цьому мертвому місті може з бідою вистачати на те, щоб пізнати згрубша його: все ж три години замало на те, щоб снувати рефлексії та думки-здогади, що постають на тлі цих руїн, розісміяного сонця над головою, та циніка — Везувія з вічною люлькою в устах... Як би може не він, то ані я, ані цих кількадесять гамірливих європейців та американців не оглядали б сьогодні тих величавих руїн, де за кожною дрібницею криється тисячелітня культура, історія й сторінки з життя людини...

А в моєму туристичному записнику не була б зазначена одна із кращих культурницьких прогулянок.

FORUM ROMANUM

Вперше ступила моя нога на Форум Романум в 1938 році. “Нога” ж ця не була дуже певна. Мій брат — тоді Ромуальдо — переконував мене за першим римським обідом 25 грудня, що в Італії ніхто води не п’є. А відомо ж, будши в Римі, треба “робити”, як “роблять” римляни — пити б’янку замість води. Будши в тому часі ще “слабоголовим” пластуном, я не зчувся, коли після кількох склянок Орвісто, почав говорити по - італійськи . . . “Нічого — потішав мій брат — витверезишся на Форум Романум, це добре місце для таких дійствій.” І от ми пішком попри Емануельський пам’ятник дорогою в напрямі Колісею зішли вниз на бічну вуличку давнього центру римського життя. Оглядали його місце довгий час.

Вдруге довелось мені оглядати форум пам’ятно неділі, 27. травня, 1962, з Ц-ою, коли я на кілька днів зупинився в Римі в перелеті на Мальту.

І за першим і за другим разом над форумом стояло синє італійське небо й всміхалося тепле сонце. Обидва рази я переконався, що без певної дози фантазії, без здібности переноситися думкою в далеке минуле, немає пощо “пхатися” на форум. Бо ж інакше опинитесь в такому стані, як одна з американських туристок із 1938 р., що дивом-дивувалася, як можна такий цвинтарний “слам” толерувати на середині міста. . .

І справді, коли оцінювати форум із цьогочасного становища “урбаністичного планування”, то він не уявляє собою нічого іншого як велике цвинтарище з

руїнами залишків колишньої квітучої старовини. Вже саме те, що він знаходиться в долині зарослій місцями некошеною травою, з мохом покритими рештками колон і ступинь — усе це нагадує якусь розкопану могилу, гробовище старого життя. Враження підсилюється ще й тим, що форум оточений високими зеленими горбами — Капітолієм, Палятином, що виразно контрастують із ним, киплять життям і, здається, насміхаються із руїн, що в долині. . .

Як сказано, тільки на крилах фантазії можна відтворити собі подробиці старого римського життя з республіканської чи цісарської доби. Ось найстарша пам'ятка старого Риму — “чорний камінь”, що мав — згідно з переданням — вкривати могилу Ромуля, основника міста. Як відомо, фантазія старовинних римлян робила його (разом з братом Ремом) сином Марса й весталки Реї Сільвії. Цар Апулій, боячися, що колись ці діти можуть скинути його з престолу, наказав їх втопити. І от вони чудом врятувалися, вигодувані вовчицею.

Ця легенда нагадує наше літописне оповідання - переказ про оснування Києва перевізником Києм, його братами Щеком і Хоривом та сестрою Либедь. І одна (римська) й друга (київська) легенди — витвір людської фантазії для піднесення престижу даної оселі.

Правда, в Києві покінчилося на фантазії, але в Римі потерпіла на цьому. . . . вовчиця, яку ще в 1938 році я бачив за ґратами, злющу, збідовану, нещасну. . . А скільки їх там було до того часу! Атракція для туристів і традиція, проти якої нічого не може вдіяти навіть “Товариство охорони звірят”.

На римському форумі безліч інших пам'яток — їх

описано в багатьох книгах так, що автор тут небагато може додати. Зробили на нього найсильніше враження: храм Сатурна, приміщення для весталок (в дечому дуже естетично відтворено) і фрески в церкві Старовинної Марії (пізнішій, бо з 6 ст. по Хр.). Туристи звичайно захоплюються Луком Тита, святиною Кастора й Поллюкса та Палятином. Правда, цей останній дає прекрасну панораму Риму з його величними сучасними будівлями: Базилікою св. Петра (яку можна тисячі разів обдивляти й подивляти), Пам'ятником Емануелеві, тощо. Але Форум Романум, як відгук сивої старовини, як поміст між двома світами — давнім і сучасним, як звено між фантазією й дійсністю, залишається на завжди сильно в пам'яті.

А церковця Старовинної Марії на форумі символізує як не мога краще зміну форм життя: від старовинної поганської до сучасної, християнської, що перемогла своєю величнюю ідеєю “любови ближнього” старий світ, не зважаючи на жертви в Колізею чи в катакомбах. . . І нагадуються Шевченкові “Неофіти” — величне відтворення давнього життя в Римі та “критичної” доби в його історії. Які ми повинні бути горді, що маємо цей твір, а одночасно й розчаровані, що Захід, а зокрема Італія, його не знає. . .

“NOI RITORNEREMO A FIESOLE. . .”

Коли Форум Романум — справжнє “цвинтарище старорини”, то Фісзоле, маленька місцевина під Флоренцією, прекрасно збережений зразок старого етрусського й (пізніш) романського життя.

Про етрусків, їхню високу культуру й їхнє життя перед римською експансією, довідуємося з добре влаштованого музею, одного з рідкісних музеїв в Італії, що зосереджують свої колекції та їхнє опрацювання на льокальних знахідках і місцевих матеріалах. З цим гармонізують пізніші пам’ятки, що збереглися майже неторкнені зубом часу — назагал рідке явище в Італії.

У Фісзоле насамперед заслуговує на увагу добре зацілілий римський театр із першого сторіччя перед Христом. Він збудований за грецькими зразками, під голім небом, із сценою вдолині й усіми добудовами клясичного театру. Цілість так досконало збережена, що служить і тепер за місце для постанови клясичних п’єс Софокла, Аристофана й ін.

Не так добре збереглися інші римські будівлі з часів до Христа: по правому боці театру купальні (тільки аркади), по лівому — залишки святині, найправдоподібніш Юпітерової.

Згорі театру простягається далекий вид на сусідні зелені гори, долини, ліси, поля, луки. Треба подивляти естетичний смак і топографічну вибагливість старовинних мешканців Фісзоле, що вибрали власне це місце для театру й других публічних установ, заведень і будов, а не інше.

Фієзольський комплекс оставався довгі віки невідомим, будучи під покровом землі й рістні. Його, а зокрема театр, відкопали щойно в 1809 році і з того часу починається його “спеціалізована популярність”, тобто популярність серед любителів старовини й усіх, хто не ходить битими шляхами туристичних груп.

Італійці відбувають свого роду “культурні прощі” до Фієзоле. Приїждять сюди окремі групи студентів, чи середньошкільників із своїми вчителями й до деталей вивчають пам’ятки. Як сказано, в театрі дають тепер вистави й цим оживляється далека старовина. На жаль, ані в 1961-ому, ані в 1962-ому році (рання весна) таких вистав не довелося бачити авторові цих рядків. Очевидці розказували про них чудеса й так іще більше загострили цікавість до Фієзоле (— може іншим разом . . .).

Фієзоле цікаве не тільки своїми старовинними пам’ятками. Тут і новіші речі: монастир св. Франціска з прекрасним видом на Флоренцію, катедра з дзвіницею з 11 ст., церква св. Олександра (збудована на місці святині Вакха), музей Бандіні, старий, цікавий ратуш, тощо. А коли вам уже заболять ноги й утомиться зір від навалу вражень, присядете в притритуарній каварні й любоватиметеся чотирикутним ринком і атмосферою малого міста з великим і далеким минулим: етруски, римляни, християнство й аскетизм, а потім відродження з Боккаччо (що тут komponував свого “Декамерона”), і нові часи, що притягали сюди Шеллі, Діккенса, Лямартина, Франса й інших . . .

А коли в гаряче італійське полудне продзвенять дзвони з катедральної дзвіниці й місто зачинає завмирати в традиційній сієсті, ви йдете ще раз у фієзольський театр, сідаєте з боку в холодку пінії й насолоджу-

стеся тосканським краєвидом, сонцем, синім - синім небом над вами, тишею південної сон-дрімоти. . .

Вашу сістуну перериває відгомін чийхсь кроків. Оглядаєтеся й недалеко повз вас проходить пара, що — здається — як і ви, шукає самоти. І знаходить її, присівши в найвищому ряді театру. Тільки вряди - годи з їхніх уст виринаються слова захоплення краєвидом, театром, доквіллям. Говорять по - італійськи. Він пропонує їй оглянути театр знизу, зійти в долину на сцену. Вона якось із трудом встає, спирається на його рам'я, але, зійшовши два ряди вниз, присідає, ловиться то за голову, то за серце. “. . . Дотторе?” — долітає до мене уривок. І він довго, ніжно клопочеться коло неї, щось шепоче, обтирає їй чоло з поту; по якомусь часі вона сперта на його рам'я, крок за кроком, поволі, присідаючи кілька разів, виходить на гору. Заглиблені в собі, віддані своїм справам, вони й не запримічують мене - інтруза й безцеремонно цілують одне одного, коли вийшли на сам вершок узгір'я:

“Яка шкода, що я недужа в такому божественно-прекрасному місці — — noi ritorneremo a Fiesole, non e vero?”

“Si, si, carissima, ritorneremo. . .”

“Так, ми повернемося до Фієзоле, ще раз, а може й не раз” — думалось і мені, коли я збирався назад до Флоренції. Адже ж воно таке унікально гарне.

І довго не довелося ждати — через рік з весною, 1962 р., я знову відвідав Фієзоле. Правда цієї хворої пари з - перед року я не зустрів більше, але за те було їх більше, здорових, сильних, загартованих представників генерації, “a cui morir non dole”.

До Фієзоле можна повертатися й сотні разів, воно завжди буде соняшне, прекрасне, атрактивне, . . . Мож-

ливо тому, що воно далеке від битих туристичних шляхів, а можливо ще й тому, що воно більш відоме поетам, мрійникам і закоханим. . .

.

“ГОРОД—КВІТКА”

Назва Флоренції “город-квітка” взята з репортажів М. Грушевського, що захоплювався нею, відвідуючи її перед першою світовою війною. “Той хто назвав її Флоренцією, городом квіток, чи городом - квіткою тому дві з верхом тисячі літ, чи мав уже перед очима чепурну, веселу, милу як квітка осаду?” — пише Грушевський.¹ — “Справді, це дивно подумати, як таке зовсім невелике місто, яке в додатку не було ніколи центром якоїсь більшої держави, з якої могло б силою політичної машини штучно витягати засоби і здібності, своїми силами, з себе самого видвинуло таку масу здібностей, творчої енергії. . .”

В українській поезії Флоренція діждалася в 1961 р. одного з кращих сонетів з - під пера Яра Славутича:

*Етрусська кров тече в блакитних жилах,
Жагою збурена етрусська кров!
Жорстокий Рим, що тіло поборов,
Не знищив духа вільного спочилих —*

*І він повився по тосканських схилах
І розбуяв палацями з дібров;
Флоренція в розкриллі корогов
Звелася цвітом лілій отяжілих.*

*Стою на вежі й наслухаю зів
Інферно Данте з нетрів підземелля,
І бачу, як між плахтами домів*

*Литво Челліні й пензель Рафаеля,
І Микель-анджеля міткий зубок
Плетуть Фіренце вічності вінок.*

Флоренція — унікальне місто в світі, що в своїй історії було не тільки видовищем воєн і антагонізмів (між Гвельфами й Гібелінами XIII - XIV ст.), церковно-релігійної терпимости й нетерпимости (Флорентійська Унія й Савонароля в XV ст.), але дало людству таких творців слова як Данте Аліг'єрі, основоположника італійської літературної мови, мистців Джотта, Фра Анджеліка, Ботічеллі, Брунелескі й ін., включно з мистцем — золотником Бенвенутом Челліні, що його б'юст височиться й досі на Понте Веккіо, осідкові флорентійської біжутерійної комерції.

Власне Понте Веккіо й його найближча околиця з Уфіціями, ринком — Сіньорією й Дуомом — собором — найстаріша частина міста, що розкинулося мальовничо понад рікою Арно.

В українській мемуаристиці прекрасну картину берегів Арно дав В. Винниченко, перебуваючи в Флоренції в 1911 - ому році:

“Беріг Арно. По крутому боці, густими чорнозеленими шматками, як подрізувані гоголівські чуби, стоять нерухомі кипариси. Стоять, одкидаючи. від себе тінь на землю і в воду. Під ними стоять постаті рибалок з довгими, блискаючими, вудлицями. Рибалки те ж темні і здаються рідними з кипарисами. На горі, далеко біля чотирикутної вежі з зубцями - сторожами, гостро напружилися в небо ті ж таки кипариси. Вони наче посходили з картин Бекліна й порозбігались по узгір'ях й долинах, навіть на вершечках гір. Арно спить. Зелені заснулі води з відблиском густих пощерблених ряб'ю

тіней кипарисів нагадують мені мою істоту. Думи рухаються ледве помітно й рють тільки тіні колишніх переживань. . .”

Пів сторіччя пізніш, у 1961 - ому році, образ берегів Арно змінився не до впізнання. Хоч кипариси, зелень і тихий плін ріки той сам, то проте рух авт, вагозовів, скажений вереск мотоциклет, гарячковий поспіх людей, оклики й нахабність вуличних продавців, автобуси, що під Уфіціями викидають що кілька хвилин безконечні групи туристів, усе те знищило Винниченківську ідилію з-перед півсторіччя. Треба тільки Кулішевим (він теж тут бував!) дивом - дивуватися, що місто середньовічних мистців, банкирів і духовників, із типовими крутими вуличками, дозволяє сьогодні робити з цих вуличок гомінкі автостради й не пробує розв'язати проблем модерного руху. Добре, що хоч на Понте Веккіо дозволено ходити тільки пішоходам. . . А то старий Челліні — символ спокою, рівноваги й дрібничкового мистецького зосередження — не витримав би мук і чого доброго скотився б у хвили Арно під струсом модерної технології.

В “городі - квітці” крім багатства природніх квіток, що їх так люблять плекати запопадливі господині коло своїх домів, є й інші, менш природні “квітки”, так би мовити, “культурно - амбасадорського” порядку. Переглядаючи україніку в Національній Центральній Бібліотеці ми знайшли невідрадний стан: брак основних видань з українознавства; як би не Онацький, Млиновецька й ще декілька імен, не було б і про що згадувати. З нагоди 1961 - го “Шевченківського року” ми передали в імені УВАН один оригінал і Гунтерів переклад Шевченка на англійську мову. “Коли немає італійського, то дуже радо візьмемо англійський переклад вашо-

го національного поета” — заявив директор бібліотеки, приймаючи дар.

Крім національної Флоренція має деякі інші важливі бібліотеки: Маруцеллянівську, Лаврентіївську, університетську, тощо. Хоч вони всі бідні на українську, то все таки Лаврентіївська зберігає цікавий кириличний рукопис із Волині, а університетська бібліотека Мовознавчого Інституту — деякі видання УВАН, зокрема ж “Назовознавство”.

Власне з нагоди Міжнародного Назвознавчого Конгресу в квітні 1961 р. я вперше відвідав Флоренцію. Конгрес пройшов дуже успішно завдяки відданій праці його організаторів з сеньйором італійського мовознавства проф. К. Баттісті. Він же співавтор 5 - томного етимологічного словника італійської мови. Для остаточного в'яснення деяких професійних справ, я відвідав його окремо ще раз у 1962 - ому році безпосередньо перед друком першого випуску українського етимологічного словника. Йшло про консультацію в справах методології й продискутування моєї “етимологічної формули”. Пригадую, як сьогодні: Я застав Баттісті в його робітні разом з дружиною й вірним співробітником проф. Алессіо. Всі сиділи за своїми столиками й коли я несподівано перервав їм порядок дня, то не знати, що в основі рішило про їхнє миле прийняття: розуміння й відданість науці, чи вроджена італійська ввічливість — (здається і одне, і друге). Так чи йнакше ця зустріч залишила на мене незабутнє враження.

Незабутньою залишиться теж і інша “квітка” з Флоренції — введення української мови (поруч інших слов'янських мов) на наукових славістичних сесіях згаданого конгресу. Крім славістичних, наскільки мені відомо, ніякі інші міжнародні конгреси не допуска-

ли української мови в уживання в доповідях, чи дискусіях. Флорентійський випадок із 1961 р. був першим прецедентом у цьому напрямі й на нього покликалися на черговому конгресі в Амстердамі в 1963 р., коли знову українська мова залунала поруч інших на одній із сесій. *Per aspera ad astra!*

AD FONTES CHRISTIANITATIS

Так якось завжди складалося, що коли я був у Римі, не було папських авдієнцій і навпаки, вони відбувалися, коли мене не було в “вічному місті”. Вийняток у цьому напрямі був один — єдиний день, 12 квітня, 1961 р., коли я мав змогу — завдяки допомозі “Архипастиря скитальців” Владики І. Бучка і його правої руки о. канцлера М. Марусина — потрапити на листу прочан, із яких деякі вже довгенько чекали на авдієнцію в Папи Івана XXIII.

Будучи на одному з найнижчих щаблів скомплікованої церковної драбини — на щаблі сірої людини — вірянина, я не обіцював собі з цієї авдієнції ані поглиблення моїх обрядово-релігійних почувань, ані поширення догматично - принципівих переконань. Це тим більше, що в цих справах мені завжди присвічувала (може не надто “народоправна”) засада:

In Ecclesia taceat laicus!

В товаристві о. д-ра О. Барана (мого тодішнього чічероне в Римі) ми пройшли перевірку кількох “швайцарських кордонів” і зайняли місце зліва в центрі базилики св. Петра. Точно в 10 - й годині появився в своїй лектиці Голова католицької Церкви. Не вважаючи на звичний при таких okazіях ватиканський церемоніал, Папа і при молитві, і в промові до зібраних, і за благословенням виявився передусім щирою, добрячою й соняшно - усміхненою людиною. “Ун Папа симпатіко” — популярна назва Івана XXIII серед римлян — найкраще характеризувала його нещоденну по-

яву. А дитяче - щира усмішка, приязні рухи, мелодійно - м'який голос, імпазантна постава — все те підтверджувало тезу про “симпатичність” великого церковного діяча 20 - го сторіччя.

Наша авдієнція відбулась ще перед скликанням першого Екуменічного Собору, що його здійснив уже пізніше Іван XXIII, як теж і перед звільненням, його заходами, Митрополита-ісповідника Йосифа Сліпого з 17-річної совєтської каторги. А проте вже тоді глибоко відчувалося великий потенціал цієї визначної постаті християнського світу.

“Ун Папа симпатіко” це був тільки один із спієтєв, яких удостоївся серед широких мас римський Первоієрарх. Серед ієсториків Церкви втерлася назва “промошувача, будівничого мостів” (М. Вєст). В українській мові наймаркантніше окреслив Івана XXIII єпископ Кир Ярослав Габро, називаючи його “найбільш батьківським з усіх Святіших Отців”. Нам здається, що всі ці означєння тільки частково характеризують його постать. Нам здається, що найкраще підходив би тут термін “первієсного”, чи “справжнього християнина”. Іван XXIII у всіх своїх діях чи теоретично-ієдеологічних виступах (промови, проповіді, єнцикліки) виявився насамперед глибоким і великим християнином, що стояв твердо на первієсних, основних і дуже сприємливих засадах чистого християнства — любови Бога й любови ближнього. Для Івана XXIII, так як для початкових катакомбових християн, кожна людина, а зокрема кожний християнин, був передусім твором Божим, отже братом. На принципі братєрства, тобто справжньої братньої любови, повинні люди укладати між собою всі форми співжиття. Отак велика ієдея братолоуб'я, що несповна цілих дві

тисячі років тому сколихнула поганським світом, знайшла свого справжнього й відданого послідовника в наші дні.

“До джерел первісного християнства!” — було певдивже й повсякчасне гасло й рушійна сила цілого багатострадного життя Анджела Джузеппе Ронкалі. Це гасло здійснюване на платформі любови ближнього, всло його між найнижчі суспільні верстви (напр. візити в тюрмах) й на найвищі вершини, включно з епохальним для історії роз’єданого християнства кроком — першим Єкуменічним Собором в 1962 р.

І хоч йому не довелося завершити велике діло поднання християнського світу через смерть 3.6. 1963, в розгарі підготови до другого Єкуменічного Собору, то проте зерно ідей, кинуте ним для тих “хто має вуха” й хоче слухати, поволі сходить і зеленіє на Христовій ниві. Пройдуть роки і з т. зв. інтелектуальної, позачуттсвої, перспективи оцінюватимуть історики ініціативу й діяльність великого Івана XXIII. Треба думати, що так як сьогодні, так і в майбутньому ця оцінка буде позитивна.

ЛІГУРІЙСЬКЕ ПОБЕРЕЖЖЯ

Емма Андіївська (до якої я маю велику пошану) так описала “Лігурійське побережжя” в своїй останній збірці:

*Горе згорисно — і на вузол.
Нема дороги для тих, що низом.
Покійника горою везуть.
Ще поворот, ще карнизом,
Море внизу.*

*Море внизу — низане, низове,
Покійника на ім'я назива:
Обізвись о безвісти пропавший!
Море не ївши! Море не пивши.
Де ти, душе?
Де ти, бувши?*

*Покійника горою везуть.
Ще поворот — і ніколи назад.
О, тільки б знати, о, тільки б знать . . .
Море.*

Лігурійське побережжя я бачив дещо іншим, як в описі Андіївської. Мертвеців, напр., возять тепер спеціально сконструованим типом “фольксваген”-у, що статно й поважно їде на переді цілого похоронного походу. везучи труну, а коли далеко, священика, дяка, “офіціантів” похоронного заведення. В основі покійників не возять тут горою (“верхами”), а навпаки долинами. Нам довелося в 1963 р. оглядати два похорони: один в Са-

вони, а другий у Сан Ремо. Учасники обох ішли за “фольксваген”-ом пішки, низом, гальмуючи рух авт, ва-горозів, мотоциклет і автобуса фірми САТІ, яким ми їхали. Коли далеко до церкви, де звичайно розминається похорон із валкою поїздів, то можна числитися з пів-, а то й із цілогодинним опізненням автобуса. Треба одначе признати, що автоводії, кондуктори автобусів, поліцаї і взагалі вся публіка відноситься з пошаною до похоронних церемоній (“низом”), не трубить, не хвилюється, а поволі, крок за кроком посувається за похороном. В заамериканізованій на високу скалю Лігурії (чи тільки Лігурії?), це похоронне сповільнення темпа руху, чи не єдиний відступ від швидко-го й нервового життя нашого віку. Навіть у випадку катастрофи (з небіжчиками включно) італійці хвилюються, кричать, вимахують руками, тощо. Вічний поспіх, рух, нервозність.

Лігурійське побережжя Італії одначе більше відоме своїми відпочинковими ресортами й пляжами, чим рухом і похоронами (“низом”). Коли їхати з Генуї до Ніцци прибережною автострадою, не можна насититися прекрасними краєвидами, зумовленими різнородністю різьби терену, перспективами далеких гір і моря, буйною вегетацією, та розкішно влаштованими курортами. Такі місцевості, як Варацце, Альбіссоля, Савона, Вадо, Нолі Пістра Лігуре, Альбенґа, Аляссіо, Сан Ремо й ін., широко відомі в світі, як курорти й притягають собою тисячі відвідувачів вакаційників і звичайних туристів. При достаточній їхній кількості з року на рік зростають готелі, гостинниці пансіони й приватні доми, щоб їх примістити. Для “моторних” туристів кандидатів на “покійників” із їхніми артами, шатрами й іншим вирядом множаться місця дозволеного табо-

рування, що здалека оголошують себе написами з американського: “Кемпінг”.

Лігурійське побережжя своєю красою й лагідним кліматом притягало увагу населення вже в старовину. У висліді майже всі більші поселення тут сягають часів римської імперії. Це зокрема торкається таких портів як Імперія, Савона й Генуя. Не треба забувати, що саме з Генуї виїхав Христофоре Колумбо (Колумб) відкривати т. зв. Новий Світ у XV ст. До речі, його пам'ятник височиться в Генуї недалеко головного порту проти центральної залізничої і автобусової станції. Найцікавіший з усіх модерних споруд у Генуї — аеропорт, що врізується довгим вузьким пасмом землі в Лігурійське море й дозволяє пасажирам оглянути мальовничу панораму міста при осіданні літака, чи відлітанні його (до Риму або на Сардинію).

Генуезький аеропорт був моєю останньою точкою зупину в десятигодинному льоті: Вінніпег - Лондон - Міляно - Генуя 19 й 20 серпня, 1963 р. Мені ця подорож була пам'ятна тим, що довелось перше в Італії мати деякий клопіт із багажем. Крім своїх особистих речей я віз один великий і два малі портрети Лесі Українки, як дар УВАН місту Сан Ремо з нагоди 50-річчя смерті й 60-річчя її перебування в цьому місті. Окремо спаковані, вони були дещо незвичним багажем: адже ж із Італії вивозять, а не ввозять твори мистецтва. Для експорту є окремі приписи, дозволи, печатки, тощо, але для ввозу їх немає. Треба отже було аж двічі пояснювати справу й остаточно (після ствердження, що ані мого прізвища, ані ...Лесі Українки немає на приграничних поліційних списках “підозрілих і небажаних осіб”) дістав дозвіл на ввіз свого багажу на Лігурійське побережжя.

Вертаючися до Андіївської, її поезія про це побережжя виявилася неуніверсальною: Хоч і “горою” (зн. літаком), то проте не “небіжчика”, а портрет небіжчиці (коли так можна говорити про Лесю Українку) привезено на Лігурійське побережжя влітку Р. В. 1963.

САН-РЕМСЬКА “ПЕРЕДИСТОРІЯ”

Як уже згадано на вступі, Сан Ремо, столиця італійської Рів’єри, було на початку нашого сторіччя місцем кількакратного перебування Лесі Українки. З її описів Сан Ремо в листах виходило, що вона зупинялася в віллі “Наталія” при корсо Кавалотті, ч. 116, що в тому часі була власністю родини Садовських. В листі до О. Кобилянської з датою 1. I. 1902 р. Леся Українка називає їх “крєвними”:

“Хтось, правда, дістався в виключні обставини, бо живе в родині, та ще між крєвними (хоч досі їх не бачив ніколи, але був поза очі знайомий)”.

Після успішних культурницьких дій в Альказарі в Еспанії¹⁾, в Бад Швальбаху в Німеччині²⁾ та інших меморіальних місцях, Президія Української Вільної Академії Наук у Канаді заплянувала в 1963 р. відзначити в міжнародному масштабі 50-річчя смерті Лесі Українки й 60-річчя її останнього перебування в Сан Ремо. Рішено примістити портрет Лесі Українки в її кімнаті в віллі “Наталія” й книжки в бібліотеці міста Сан Ремо. В 1962 р. почалося листування в цій справі. Насамперед пішов лист до сестринки Лесі Українки до Міляно, а опісля три листи до Міської Управи, Туристичного Бюра й управи віллі “Наталія” в Сан Ремо. На ці листи прийшла, після довгої перерви, така відповідь від д-ра А. Джуліяна, директора туризму й міжнародних зв’язків у Сан Ремо, з датою 5 квітня, 1963:

1) Див. “З подорожі навколо півсвіту”, Вінніпег, 1955.

2) Der Nordwesten, No. 9, Winnipeg 1962.

President of the Ukrainian Free Academy of Sciences
P. O. Box 3597 Station B
W I N N I P E G. 4, Man. — Canada

Dear Sir,

Answering to your letter dated February 19th, we can at last send you the following informations we could get regarding the Ukrainian poetess Lesia Ukrainka:

- 1) "Villa Natalia" is still existing in Sanremo and it is situated in Corso Cavallotti 116. In this villa the poetess spent the winter months during 1905 and 1906. As she was suffering with tuberculosis, she used to come to the Riviera for the mild climate. While she was living in Sanremo she wrote several little poems, gathered in a book called "The bee".³⁾
- 2) Villa Natalia belongs to Mrs. Elena Sadowska, daughter of Mrs. Ukrainka's friend.
- 3) The real Villa Natalia has been sold many years ago; in that building now there is the Pansion Villa Adriana. Mrs. Sadowska's daughter lives in a small cottage, where once there was the horsestable.
- 4) In our town there is a Municipal Library, but there we could not find any informations regarding the Ukrainian poetess.
- 5) Here enclosed, we send you a folder on which appears the previous Villa Natalia, now Villa Adriana.

By separate cover we send you the literature and the map of Sanremo, on which we have marked the exact situation of Villa Natalia.

We remain at your disposal for any further information you may need.

Faithfully yours,
Dr. A. Giuliano.

³⁾ Дати в цьому місці помилкові (Я. Р.).

У відповідь на цього листа Президія УВАН подала в деталях свій плян:

I am thankful to you for your kind information regarding Lesia Ukrainka and Villa Natalia-Adriana.

I have read your letter before the Presidium of our Academy and I was unanimously empowered to ask you for your favourable mediation in the following matters:

1) the Academy would like to mark the 50th anniversary of the death of Lesia Ukrainka (1913-1963) by presenting as a gift to San Remo: 1 portrait of Lesia Ukrainka made by Winnipeg Academic Painter Professor Catharina Antonovych for your Art Gallery; 1 oleoprint to be placed in the Biblioteca Municipale and 1 oleoprint to be hanged in the room where Lesia Ukrainka lived in 1901 and 1903 in Villa Natalia.

2) the Academy would like to donate the English translation of Lesia Ukrainka's poetical works to the Biblioteca Nazionale in San Remo along with other books on Ukraine to be included into Library Collection of foreign books.

Both items (portraits and books) would be personally brought to San Remo by me in the first half of September, 1963.

May I add that the marking of Lesia Ukrainka's death in 1963 in the above way would find a vivid response among Ukrainians in America, in Canada, Australia and other countries, and this — I am sure — would be a cultural and at the same time a turist attraction for Ukrainians in the Free World and elsewhere.

Expecting your kind reply,

I remain, Sir, yours faithfully,

Dr. J. B. Rudnycky, President"

ВШАНОВУЄМО ПАМ'ЯТЬ “УКРАЇНСЬКОГО ШЕКСПРА”

Через покликання автора цих рядків до Королівської Комісії для справ двомовности і двокультуризму, що мала почати свою працю в вересні 1963 р., прийшлося децю змінити час поїздки до Сан Ремо і замість у першій половині вересня я приїхав туди з “дарунками” в другій половині серпня. Заїхавши до готелю Вікторія-Рома, я зараз таки другого дня вранці з'явився в бюро д-ра Джуліяна, щоб обговорити справу передачі привезених матеріалів. Виявилось, що шановний голова відділу туризму виїхав на вакації й буде аж у першій половині вересня. Плянеться окрема церемонія з цієї нагоди, замовлено авдієнцію й прийняття в садника міста, повідомлено пресу і т. д. Заклопотана секретарка д-ра Джуліяна, Люїза Біямонті, хоч і раділа несподіваною візитою, проте не знала, як вийти з цієї ситуації.

— А хто ж заступає д-ра Джуліяна? Може б на його руки я міг офіційно передати ці пам'ятки?

— Зроблю, що в моїй силі! — заявила Люїза з сан - ремською усмішкою.

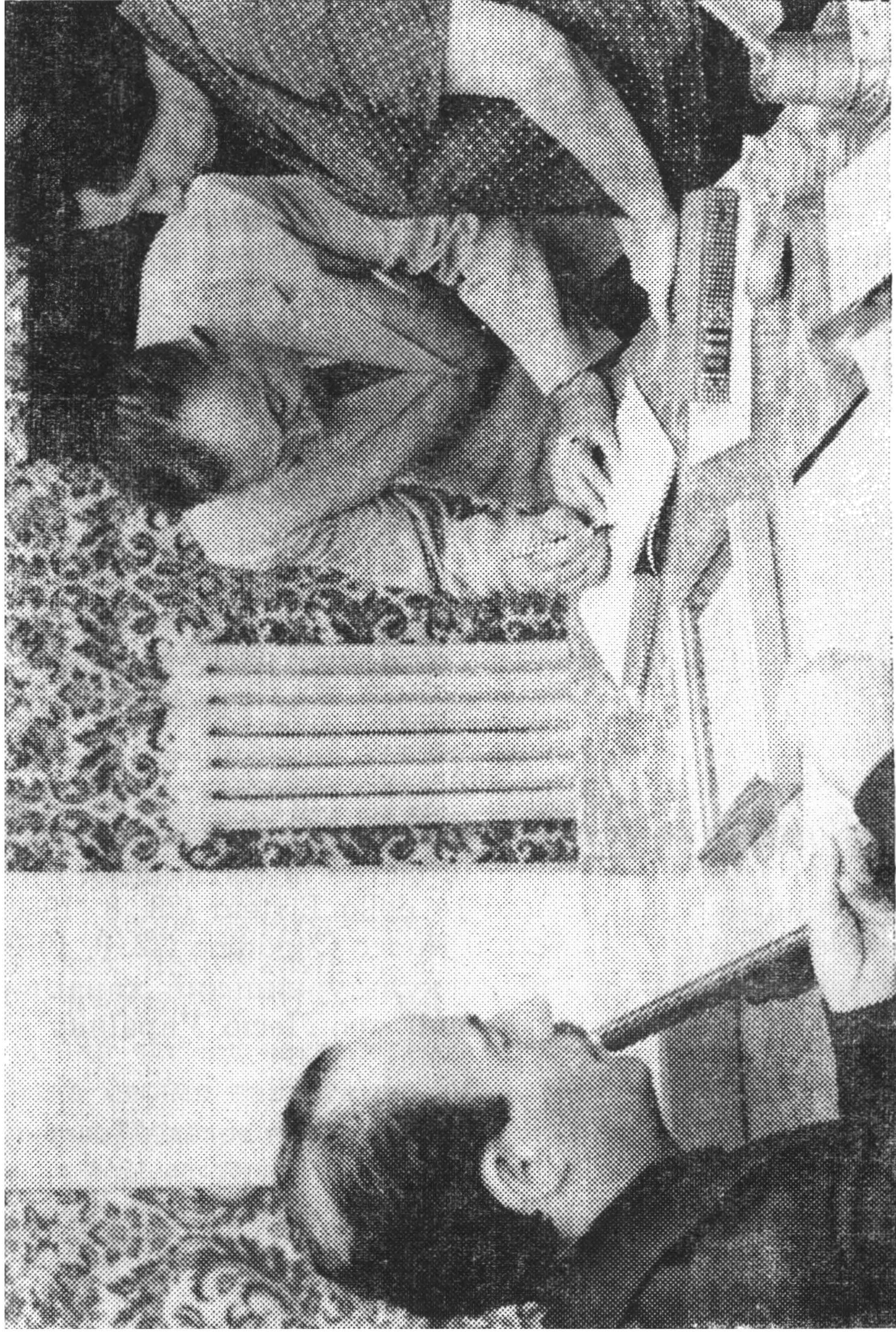
І пішли в рух телефони: той виїхав, того немає, той є, преса може бути, фотографі будуть напевно і т. д. і т. д. Остаточно все вияснилося: д-р М. Массабріо, заступник д-ра Джуліяна й референт культурних зв'язків, приїде сюди в полудне, будуть репортери, фотографі, урядовці й взагалі всі, кого можна було зловити телефоном. Точно в полудне я вдруге прийшов до бу-

динку при вулиці Деї Фіорі й відбулася незабутня церемонія, про яку опісля видано таке офіційне пресове повідомлення:

“Після більш як року листування з управою міста Сан Ремо, Італія, Українська Вільна Академія Наук — УВАН у Канаді добилася нового успіху в ділянці культурної репрезентації українства закордоном. Управа столиці італійської Рів'єри погодилася офіційно відзначити 50-річчя з дня смерти й 60-річчя останнього перебування Лесі Українки в Сан Ремо окремою церемонією, що відбулася дня 19-го серпня (місяць смерти великої поетеси) 1963 р. в репрезентативному примі

щенні Відділу Міжнародних Культурних Зв'язків і Туризму в Сан Ремо. В той день зібралися представники міста, преси й фотографи для церемонії передачі портрету Лесі Українки, кисти проф. Катерини Антонович, та книжок з творами Лесі Українки місту Сан Ремо.

Меморіальна дедикація...

Д-р М. Массабріо прийняв дар УВАН та висловив подяку УВАН і канадським українцям за цей культурний жест. У часі офіційного прийняття, що відбулося після цієї церемонії, піднесено тости на честь Італії, Канади і “майбутньої вільної України”.

Проф. Рудницький вписав, в двох мовах — італійській та українській, меморіальну дедикацію з цієї нагоди в пропам'ятну книгу Сан Ремо й висловив подяку місту “за гостинність супроти Лесі Українки в роках 1901-1903.”

Окремий образ Лесі Українки вміщено теж у кімнаті віллі “Адріана” (колись — “Наталія”), в якій жила постка в часі свого перебування на Італійській Рів'єрі 60 років тому.

Президента УВАН запрошено бути гостем міста на час його перебування в Сан Ремо й на спомин вручено йому ювілейну пропам'ятну медаль “Сан Ремо 1963”.

Окрему медалью передано теж для проф. К. Антонович¹⁾”.

**

Широким відгомонам відбилася ця подія в італійській пресі. Довші й коротші вістки зі світлинами принесли такі часописи: *Corriere della Riviera* (28. 8. 1963), *Il Secolo XIX* (20-22. 8. 1963), *Il Nuovo Cittadino* (22. 8. 1963) та інші. Всюди підкреслено культурницький характер цілої акції і подано інформації про Лесю Українку та її перебування в Італії.

¹⁾ Цю медалью передала пані Антонович голові “Товариства Лесі Українки” пані М. Шкременка 23 лютого 1964 р. на річному зібранні товариства в честь Лесі Українки в Українському Народньому Домі в Вінніпегу.

“ПУТЯ” РОЗКАЗУЄ. . .

В часі перебування в Сан Ремо я відвідав паню Олену Садовську, дочку давньої господині Лесі Українки, що тепер живе в окремому будинкові побіч вілли “Адріана” й крім багатьох автентичних пам’яток із часів Лесі Українки, світлин, образів, меблів, тощо, зберігає в пам’яті цікаві спогади про минуле.

Літня жінка, перша, що здобула інженерний диплом в Італії, Олена Садовська була ще дитиною, коли “Леся” приїздила до них у гості. Олену називали тоді “Путя” (скорочено з “Ліліпутя”) й так ця назва прилипла до неї до сьогодні.

Образ родинних взаємин Садовських (батьків “Путі”) добре збережений у листах Лесі Українки. Коли я їх читав “Путі”, вона тільки час від часу переривала своїми заввагами, чи доповненнями. Ось як характеризує Леся Українка матір “Путі”, Наталію Садовську:

“Путя” (Оленка Садовська)
в українському одязі

“ Молода господиня моя навіть подібна до когось білого на вроду, така сама біла і тонка і слабовита, така сама нещасна, як хтось, а навіть ще гірше, бо хтось тільки сам слабував цілий рік, і тільки в останні роки дізнав, що то є слабість і смерть дорогих людей, а ся бідна жінка ціле своє життя глядить когось хворого: батько їй помер на сухоти¹⁾, як вона ще дитиною була, мати їй 6 літ була паралізована і німа, прослабувавши цілий рік на істерію, і з того вмерла, тепер уже скільки літ, як чоловік їй хорий безнадійно..., не може ходи ти, возять його в кріслі... Мимо того ся жінка вмє бути не раз веселою, як тьотя Саша, і підтримує в домі зовсім не шпитальний настрій. Правда, відколи вони оселились в Італії, чоловікові значно поліпшало і навіть з’явилась якась надія, що може се й не така фатальна хвороба. Отже, се дуже підняло духа в родині і настрої запанував ліпший. Сам господар має вдачу зроду (так кажуть ті, що його знали давно) досить егоїстичну і непривітну, хтось навіть трохи боїться його зачіпати, але зрештою ми один одному не заважаємо і тримаємось в гречних відносинах, ми навіть бачимось мало, бо мешкаємо в різних поверхах (хтось на горі²⁾, а господар в долині). — Може се когось чорненького мало інтересує, але хтось написав, аби дати поняття, в яких він обставинах мешкає”. (Згаданий лист із 1.1 1902)

“Путя” пригадує добре початки їхнього переселення з України в Італію:

Садовські приїхали зустрічати “фен де сієкль” (кінець світу) до Сан Ремо з кінцем 1899. Ожидалч його в готелі “Європа” — люксусовому прибіжищі всіх

¹⁾ Згідно з інформацією “Путі” батько її, Костянтин Василевич Садовський, хворів на нервовий розстрій.

²⁾ Леся Українка мала свою кімнату на першому поверсі (тепер ч. 5 пенсіонату “Адріана”).

аристократів Сан Ремо й околиці. Але “кінця світу”, всупереч усім сподіванням, не було. Було ж тепле підсоння й можливість купити парцелю при Корсо Кавалотті; отож батьки наняли віллу “Солітуд” напроти парцелі й почали в 1900 році будувати свою віллу, в яку переїхали в тому ж році, назвавши її “Наталією” (на пропозицію Олени, тому що “вілла “Елена” була вже в сусідстві). Це була “ономастична” перемога Олени супроти маминої пропозиції: “Вілла Каруба”.

Леся приїхала в Сан Ремо за порадою Драгоманових, що були добрими знайомими тітки Меланії Фоминичної Байдаковської (“бабки”), шостого грудня, 1901 р. Стрічали її на станції мати Путі й візник Франческо, що єдиний умів собі дати раду з “Ніною” — арабкою.

Леся не звернула тоді уваги на молоденьку Садовську, але й ця теж не надто цікавилася “блідою, хворою, чорно-одягнутою жінкою”, що жила більш самотньо, писала, ходила “філософствуючи”, або вела довгі розмови й дискусії з матір’ю, головню на філософські й релігійні теми. “Путя” не була капризна, спала як убита після цілоденної науки в гімназії й аматорських театральних проб у школі (напр. у драмі “Смерть Цезаря” й інших клясичних п’єсах).

В родині Садовських усі дуже любили природу, а зокрема звірят. Крім “Ніни”, що возила всіх на довіді й короткі прогулянки, в віллі “Наталія” жило понад десяток котів, так що сусіди називали цілу садибу — колонією котів.¹⁾ Була собачка, була черепашка, освоєний горобець, тощо. Раз черепашка хотіла йти в переходи з . . . поїздом і в висліді втратила одну ногу на рей-

¹⁾ “Villa di trenta gatti.”

ках, що перетинають сад. Щоб не трапилось щось гірше черепашці, продіравили панцир і прив'язали до пальми; вона могла тепер порушатися тільки в недалекому промірі. Таким чином одначе на довго зберегли їй життя.

Шанобливе місце в сан-ремському звіринці Садовських займала корова “Б'янка”, що давала денно 17 літрів молока. Для всіх “дужих і недужих” це була вистачальна кількість і для безпосереднього вжитку, і для молочарських перетворів, сира, масла, тощо.

Садовські любили й рослини. В садку, що простягався до моря, насадили багато найрізніших кущів, дерев, квітів. Коли Леся Українка згадує, що з її вікна простягався далекий вид на море, то це тільки тому, що тодішні молоді пальми були ще дуже низькі. Сьогодні вони вищі від самої вілли й заслоняють простір між будинками й морем.

КУДИ ПОПАЛА ЛЕСЯ УКРАЇНКА В 1901 Р.

З часів перебування Лесі Українки в Сан Ремо в 1901-1903 рр. збереглися деякі світлини, що засвідчують живе товариське життя в віллі “Наталія”. Крім господарів, власників садиби, Василя й Наталії Садовських та їхньої дочки “Путі”, в ній перебували в тому часі в гостях: Віра й Маруся Косачівни (кузини господині), Микола Олексієвич Косач (дядько господині), Меланія Фомівна Байдаківська (тітка господині), “сердечна” приятелька дому Анна Гассель та інші. Леся Українка найбільше часу проводила з Наталією Садовською. У дружніх відносинах була з Анною: на одній із світлин вона лежить на колінах у Анни.

Частим гостем у Садовських бував д-р Карло Асвадуров із Ростова на Дону, що піклувався теж і Лесею Українкою в Сан Ремо.

До служби належали: італієць Франческо — візник і незаступна “няня” — господиня, кухарка, ключниця і т. д. і т. д., Варвара Савелівна, привезена до Сан Ремо з України. Вона варила борщі, пекла пироги, готувала вареники і взагалі була стовпом сан-ремського господарства. Хто зна, як виглядала б ціла домашня економія в “Наталії”, як би не добра “няня” з України й хто зна, чи держались би садиби ті ославлені 30 котів, якби не її запопадливість і опіка.

Час у Сан Ремо проходив досить монотонно й ригористично. Були назначені години на вставання, їжу й спання. Це останнє було зв'язане звичайно з заходом

сонця й рідко доводилось Лесі Українці сидіти довше ввечері після заходу сонця. Ось як вона описує сан-ремські будні в листі до Ліди Драгоманової-Шишманової з 21 березня 1902;

Одна з рідких світлин Лесі Українки в Сан Ремо (сидять зліва): Марія Косачівна, Меланія Фомівна Байдаківська, Наталія Садовська, Анна Гассель з Лесею Українкою на колінах, Варвара Савелівна; (стоять зліва): "Жених Анни Гассель", Віра Косачівна, Франческо й д-р К. Асвадуров. Світлину зроблено в 1902 р. перед віллею "Наталія".

“От мене лікарі вигнали на Сан Ремо, знайшовши якесь там “предразположение” до хвороби легких.

Тут лікар теж знайшов “всі предразположенія” до чахотки, але самої чахотки не знайшов (впрочім хоче

ще раз вислухати і зробити аналіз мокротиння для "пущей важности"). Я не придаю, властиво, значення тим "пред-розположенням", бо в кого їх нема? У мене вони певно й з роду були, та не зверталось уваги за більшим лихом, а тепер от нічого гірше нема, то хоч се. Тільки ж наші всі іменно тепер найбільше за мене бояться, то я і мушу лічитись від "предбудущих" бід, — нехай буде спокійна голова! До останнього тижня мені і тут було не дуже добре, маленькі лихорадки були і кашель, навіть немаленький, але останній тиждень вже добре і кашель зійшов на мінімум, останніх два дні зовсім його не було, тільки сього вечора знов трошки єсть, але зовсім пустий, так що я і про морфій, недавно приписаний, забула (навіть не купила). Сподіваються, що тепер вже мусить бути добре, бо наладилося вже і моє здоровля і тутешня погода. Тут тепер так гаряче, що я собі сьгодні білу солом'яну шляпку мусила купити, а то в чорній фетровій мало не вмерла. Тут тільки вечори холодні, і я їх пересижую в хаті (часом навіть грубку палю), а в день тепло, зовсім літо, всі одягаються по-літньому. Зрештою, ти знаєш Рів'єру і взагалі Італію, ти ж по всіх усюдах бувала, то й тобі не буду описувати того всього".

Монотонію сан-ремських буднів переривали приїзди гостей з України. В тому самому листі Леся Українка згадує про один такий приїзд:

"... Тут же тепер гостює і моя тітка Елена Антоновна, так що я не сама і не безпомічна, хоч би й розклеїлась часом. В Сан Ремо тепер живе (тільки, слава Богу, не зо мною) і п. Нестроева. Живе вона в санаторії "Рів'єра", але вже сьгодні, чую, хоче вибратися звідти і шукає по всьому Сан Ремо собі нової домівки, та не може ніяк знайти... Капризна вона пані і не дай Боже тому, хто з нею увійде в ближчі відносини. Вона все жалує, що "Людмилочки" нема тут

при ній, — мало вона ще тую Людмилочку в Києві морила шуканням квартир і т. п., то ще б тут не доставало. Ти може скажеш, що я до неї несправедлива, але я застаюсь при особій думці. Приїхала п. Нестр. сюди з компаньйонкою і з котом(!), скучає і жалує, чом не поїхала на Кавказ, однак здоровля її тут ліпше”.

“ПОБАЧИТИ НЕАПОЛЬ І ВМЕРТИ”

З усіх італійських міст Неаполь вважають за найбільш індивідуалізований і експансивний у своїх культурних та фолклорних виявах. Столиця народних італійських мелодій і способу співати т. зв. “бель канто” в музиці, творець і віковий поліпшувач “піцци” й “Лякріми Крісті” в кулінарному мистецтві, Неаполь популярний своїми мистецькими скарбами й унікальним красвидом (що його найкраще оглядати з Санта Лючії).

Відвідуючи Неаполь кілька разів, я повинен був уже давно лежати в могилі, згідно з засадою “відер Наполі е морір”, що її повторяють туристи з покоління в покоління. Я не тільки не вмер, але живу, як здається, на найбільшу злість носіям головної залізничної станції. . . Повернувшись котрийсь там раз до Неаполю в квітні, 1961 р., я вийшов із поїзду з малим чемоданом і торбою в руках і подався до порту знайомою дорогою “Корсо Умберто”. Тому що це був “передсезоновий час” на Піяцца Гарібальді, перед станцією, товпилася маса безробітних носіїв і готелевих агентів. Так і здавалося, що вони чекали на мене, бо один за одним підходили й виривали з рук багаж, захвалюючи свої готелі, гостиниці. . .

— Граціс, сіньоре! — сказав я першому.

— Тенк ю! — другому.

— Мерсі боку! — третьому.

— Данке, данке! — четвертому.

Коли всі ці відпекування не помагали й хлопчаки ставали що раз більш настирливими, прямо заступаючи

дорогу, я рішив перейти на “матірню мову”, дослівно:
— Пішов ти один з другим к чортовій матері!

Це помогло. Вуличні агресори остовпіли. Один по одному з пошаною відступали, деякі ставали на струнко й, здавалося, чекали на дальші інструкції. . . Маючи почуття гумору, я не робив із цього ніякого “політичного атентату”, мовляв, усі розуміли по-українськи, ані не пробував інтерпретувати цього епізоду, як великий успіх української “двомовности” в Італії. . . Яюськ підсвідомо пригадувалася моя “боротьба з биком” під Саляманкою в Еспанії в 1955 році, коли втомлений цілоденною “боротьбою” бичок махнув рукою (чи пак: хвостом) на всі дальші спроби розрухати його й дав себе фотографувати з імпортованими торрерами, що деякі з них навіть держали його за роги. . . Вертаючись до Неаполю, треба ствердити, що ані автор цих рядків, побачивши (котрийсь там раз) Неаполь, ані підстанційні агенти, почувши рідне українське слово не померли в столиці “Партенопейської республіки”.

Зате в людській пам’яті, а зокрема в українській історичній пам’яті, помер один із визначних земляків минулого сторіччя, що перебував у Неаполі в важливій дипломатичній місії в 1805 році — Петро Іванович Полетика. Як виходить із його спогадів,¹⁾ пропозицію виїхати до Італії він дістав від князя Адама Чарториського, що тоді стояв на чолі міністерства заграничних справ — “Колегії Іностранных Дел” у Петербурзі, заступивши на цьому пості графа Воронцова (до речі, наслідника українця — князя Безбородька). Неаполітанську місію очолював приятель Полетики, Дмитро Павлович Татищев і вони обидва в квітні, 1805 р., рушили в доро-

¹⁾ Див. “Русский Архив” за 1885 р. ч. 11, стор 332-335.

гу. Полетика барвисто описує свою подорож, що йшла через Київ, Дубно, а потім Радивилів, Львів (“Лемберг”), Оломовц і Брно. “Ми приїхали щасливо до Відня в травні. . . Я був захоплений містом . У Відні ми перебували два тижні” — пише Полетика в останньому рядку своїх спогадів. На жаль, захоплення Неаполем, його дипломатична служба в цьому місті, пригоди, без яких не обходилося його цікаве життя, все те оповите мрякою глибокої тасмниці. Чи він не докінчив своїх спогадів (найменш правдоподібне), чи вони пропали (що можливе), чи їх знищено з певних причин (найбільш можливе) — факт є, що його спостереження з найбільш “вульканічної” епохи в європейському житті 19 століття — Наполеонських війн — не збереглися до наших днів. Зате збереглися в історії міжнародної дипломатії й політики деякі факти з його життя й успіхів, які варто згадати.

Закінчивши успішно свою місію в Неаполі, Полетика служив як дипломат у Мадриді в Іспанії та в Лондоні в Англії. Однак найбільш успішною була його праця в Америці. Висланий як головноуповноважений царського уряду до США, він перебував тут в роки 1810-1822 і довів до відомого пакту між Росією, Америкою й Великою Британією, на основі якого царський уряд зрезигнував із своїх претенсій до західнього бережжя Північної Америки (головно ж із колоній аж під Сан Франціском у Бodega Бей) і погодився на південну границю на лінії 54 рівнобіжника (паралелі) північної географічної ширини. Роля Полетика в здержанні російської експансії на терені Північної Америки ще досі не висвітлена. Наскільки цей перший успіх Заходу у 1824 р. мав дальший вплив на продаж Аляски й усунення безпосередніх російських впливів із Америки в

1867 році — досі науково не проаналізовано. Для української історіографії й політичного світу Полетика — визначний макіявеліст 19 сторіччя — “помер, побачивши Неаполь”. Не помер він одначе для Америки й Канади. На границі Аляски й Британської Колюмбії височиться на 7620 стіп гора “Полетика”. Її названо “after M. Pierre de Poletica, former Russian Minister to the U. S. and plenipotentiary in Russian negotiations with the U. S. in 1824 regarding the Alaskan boundary” — подає “18th Report of Geographic Board of Canada”, Ottawa 1924, p. 226.

“НА ОСТРОВІ”

Коли Сан Ремо зв'язане з ім'ям Лесі Українки, то острів Капрі — чудова перлина Тірренського моря — нерозривно в'яжеться з ім'ям Михайла Коцюбинського, що перебував тут у роках 1909-1912 на лікуванні й відпочинку. Капрі залишило незатертий слід у творчості Коцюбинського. Він дав прекрасний опис його в нарисі п. н. “На острові”: тут маємо його особисті переживання, зустрічі з людьми, дитяче - невинний “роман” із незнайомою жінкою, та дуже реалістичний образ рибалкування на водах Тірренського моря. Прекрасний стиль, свіжість схоплених вражень і переживань, барвисті описи поодиноких місць на Капрі — все це ставить нарис Коцюбинського на належну мистецьку висоту й зовсім слушно п. О. Войченко порівняла його з відомою книжкою Акселя Мунте “Книга про Сан Мікеле”. *)

В 1962 р. Академія Наук УРСР у Києві видала твори Михайла Коцюбинського в шести томах, де м. ін. крім згаданого твору “На острові” вміщено листування Коцюбинського з дружиною “Вірунечкою” та з тодішніми діячами Жуком, Гнатюком, Грушевським та іншими. Частину цього листування передрукувала в згаданій статті п. Войченко (що сама відвідала Капрі в 1962 р.), додаючи тут і там відповідні коментарі, напр.:

“В цих листах в деталях відзеркалюється різно-

*) Пор. її статтю п. н. “Коцюбинський на Капрі” в Календарі-альманахові “Українського Голосу” на рік 1964, стор. 107-114.

манітне життя на острові, його єдина у своєму роді краса, його мешканці й врешті лікувальники - відпочинковці тих часів. Зокрема цікаві згадки Коцюбинського про зустрічі з письменниками, поетами й мистцями, а особливо цікаві його взаємини з Максимом Горьким, з яким він вперше познайомився на острові Капрі й там подружився з ним.

Коли читаємо листи Коцюбинського з Капрі. . . , немов на фільмовій ленті оживають люди того часу, то стають перед нашими очима неначе живі завдяки тому, що увічнінені пером Коцюбинського. Однак сама природа й краса острова й характер його мешканців осталися майже незмінні, й вони чарують кожного так, як півстоліття тому чарували ніжну душу українського письменника. Коли відвідати острів, то й сьогодні можна повторити з однаковим захопленням слова Коцюбинського: *«Це земний рай»*. *)

В листах Коцюбинського (що самі в собі мають велику літературну вартість) збереглося в подробицях його перебування *«на острові»*. Ось перший лист до *«Вірунечки»*:

«...Вчора увечері приплив на Капрі, і так мені пощастило: на пароході познайомився з одним молодим поляком, що живе на Капрі, і він завіз мене до готелю, де я і спинився. Насамперед подаю тобі адресу свою: Italia, Napoli, Capri, Hotel Royal, No. 23. Це чудесний готель, в центрі острова, абсолютна чистота і комфорт. Маю велику хату, гарно умебльовану, з бальконом на гори і море, і повний пансіон... Щодо самого острова, то це земний рай. Кращого місця для спочинку знайти не можна. Незвичайно гарна природа, велика культу-

*) Згадана стаття стор. 107-8.

ра, ніде нема пороху, скрізь така ідеальна чистота, навіть на вулицях, що аж дивуєшся. Повітря таке запашне од гірських трав, що аж п'янить. А що найголовніше, тихо. Наче нема людей. Зранку до снідання я гуляв — і стрів щось 2 чи 3 чоловік. Тепер я певен, що зможу за спокоїти нерви і поправитися, а може навчуся ходити, лазити по горах..." (15. 6. 1909)

В черговому листі до дружини Коцюбинський описує свою першу зустріч із Горьким:

"...Горький прийняв мене дуже добре, може, занадто, бо аж утомив. Як я пішов до нього о 2 год., то не пустили мене до 11 ночі, там я й обідав, чай пив і газети читав. Горький на мене робить таке враження: це Пилип Салко, тільки у кращому виданні. Очі має хороші, сині. Багато говорить. Правда, ми все говорили на теми літературні, які обох нас цікавлять... У Горького величезна сім'я... Живуть вони розкішно: по-панськи, видно мають достатки... приїздить на Капрі Амфі театров, Бунін, Луначарський і Єлпатьєвський. Значить, ще буде чимало знайомих, дуже цікавих... (Лист з 16. 6. 1909)

А ось лист до Євгена Чикаленка про капрійське дозвілля:

"... — спочиваю нарешті на Капрі, цьому острові чудес, де маю якраз все те, що мені потрібне для спочинку: сонце, чудесне, чисте і запашне од моря та ароматів гірських трав повітря... Не бракує мені і товариства. Горький прийняв мене надзвичайно добре, сердечно, може, дякуючи листові Короленка... Коли б Ви коли потребували спочити і упитись красою, то раджу тільки Капрі. Ще поки сюди приїхав, я не міг без одпочинку пройти й 3 хвилини, а тепер лажу по скелях, по цілих днях роблю екскурсії... вбираю в себе красу, багато записую в пам'яті і трошки в записну книжечку..." (Лист з 19. 6. 1909).

А ось інші листи з Капрі, що характеризують як не мога краще життя “на острові” й душевний стан Коцюбинського.

“... Вчора ходили ми на руїни вілли Тіберія, звідки такий чудовий краєвид на море, Везувій, Калабрію, острови, і навіть Неаполь в бінокль видно. Увечері сиділи над морем і любувались місячною ніччю. Тут місячні ночі чарівні, ще кращі як на Криму... Сьогодні йдемо (спочатку ідемо звощиком) на Монте-Соляро — найвищу гору на Капрі, звідки навкруги бачиш море і почуваш себе на острові. Горький все намовляв мене іти туди на ніч, щоб стріти там схід сонця, але я зрікаюсь, бо не спати ніч уважаю шкідливим...” (Лист до дружини з 29. 6. 1909)

“...Мої тутешні знайомі стараються мене розважати і потішати, коли я сумую; позавчора витягли мене на море, на велику ловлю риб. Постараюся хоч коротенько описати тобі, як все було. Ще з ночі рибаки закинули далеко в морі, на дно, глибиною 200-300 сажнів, довгий шнур, до якого прив'язані через 2 аршини шнурочки з крючками. В 6 годині ранку ми вже були в морі на човнах. Було 10 рибалок. Вони почали витягати з води шнурок. Вода тиха і така прозора, що ще глибоко бачиш, як срібною плямою або срібним вужом пливе жива ще, але на крючку риба. Ось витягають в'юна, який довший за мене, а грубий, як дві людські ноги. В'юн в'ється, б'ється, і його глушать залізним гаком і кидають в човен. Далі знов йде риба-чорт, вся червона, як корал, з великими крилами, як Мефістофель в плащі. Потому знову в'юни, попадаються маленькі й великі акули. Тих мусять забивати в воді, бо витягати живими на човен страшно, можуть руку або ногу одкусити. Яка це цікава і страшна риба. Очі в неї великі, без чоловічка, і такі зелені й глибокі, як дорогий камінь. А горять і світяться так, що, здається,

з одного ока бачиш друге, і можна дивитися крізь них, як в бінокль. Шнур такий довгий, що 10 рибалок тягнуть його 5 годин. Довжина шнура не менше, як 5½ верстов. Якої риби тільки не наловиш. Нарешті під кінець, шнур розірвався, бо став такий важкий, що не могли витягти його. Довго помучились, але нарешті витягли таку здорову акулу, що аж страшно стало. Це звір, а не риба. Мало нас не перекинула, б'є хвостом, розкриває величезну білу пащу з трьома рядами великих зубів, в якій помістило б ся 2 людських голови, і світить, та й світить зеленим диявольським оком, страшним і звірячим. Витягти її не можна було, її обмотали мотузками, били залізом і прив'язали до човна. Пудів, кажуть, у ній 9-10. Взагалі наловили багато риби, одних акул штук 15-20 (їх тут їдять). Потому заплили ми в якусь печеру і там снідали, співали пісень і купались, хто міг. Потому ловили ще рибу вудкою і повернули додому аж ввечері, так що на морю пробули 12 годин... (Лист до дружини з 3. 7. 1910)

* * *

"Не знаю, чи Ви дістали картку мою з дороги до Капрі. З того часу я все збирався більше написати до Вас, та все не було часу. Не смійтесь, бо як воно не чудно, що людина, яка нічого не робить, не має часу, а так воно буває інколи. Се властивість Капрі, який цілком захоплює, затагує людину. Хоч я тут не перший раз і не перший день, а мені все здається, що перед очима проходить не дійсність, а казка, таке все тут дивне і чарівне.

Правда, прелюдія до Капрі теж вдалася мені дуже. Вже коли сів на італійський парохід в Одесі, забув я і свою слабкість, і втому, і сіре чернігівське життя. 14 днів був я на морі і за тих два тижні пережив чимало вражень... Живеться тут мені добре. Окрім природи й спочинку, тішать мене теплі, приятельські відносини

до мене людей. Горький та його родина так дбають про мене, що мені часом соромно буває стояти в центрі піклувань та дбайливості..." (Лист до Іллі Шрага з 13.7. 1910).

* * *

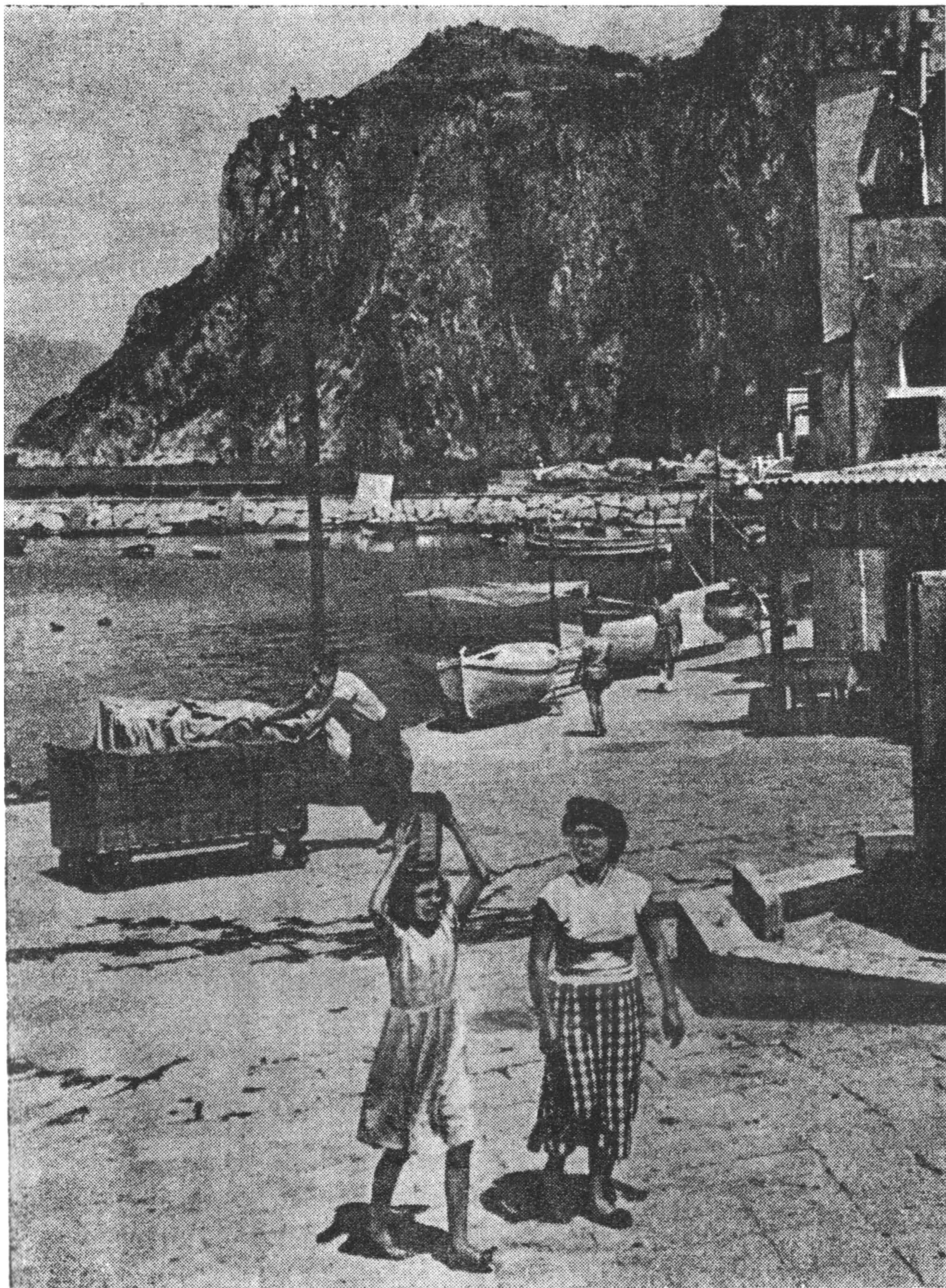
"...Я задоволений з Капрі. Оселився у Горького (во ни не хотіли нікуди пустити мене від себе), маю добру хату на сонце і всі вигоди. І товариство маю. Тут пробуває тепер російський письменник Бунін і др. Може навіть занадто багато товариства і це мене втомлює часом, бо звик я до самотного життя, але стараюся більше сидіти у своїй хаті за столом і вже встиг написати одно оповідання.

Але що найбільше чарує на Капрі — то се природа. Тут так зелено й тепло, що забуваєш, що десь на світі зима. Удень на сонці маємо тепер до + 20 ст. R, вночі не нижче + 10 ст. Ходимо без пальта, я працюю при відчинених на терасу дверях.

Дерева, трава — все таке свіже й зелене, як у нас у маю, скрізь маса квіток не тільки у квітниках, а й диких. Навіть деякі дерева в цвіту. Весело тепер побувати на полі або на городі. Сходить пшениця, яку мають збирати в марті, на городах садять капусту (розсаду), сходить фасоля і біб. Взагалі — весна. Тільки часом подме холодний вітер і захвилюється море. Тоді на день — на два ми відрізані від цілого світу, бо пароходи не можуть пристати. Але се буває дуже рідко і взагалі погода погана не тримається більше 2-ох днів..." (Лист до Іллі Шрага з 29. 12. 1911 р.).

* * *

"З Новим роком, дорогий Михайле Михайловичу! Насамперед будьте здорові — від цього багато залежить — а тоді кобажаю ще Вам багато такої праці, яка дала б Вам задоволення. Може б ми тоді частіше стрі-

"Маріна Гранде" на Капрі

чались з Вами на спільних шляхах — в українській літературі...

"Я теж потрохи працюю — не похвалюсь, щоб дуже добре, все чогось нездужається, та й люди одіймають у мене багато часу. За місяць я встиг написати одне невелике оповідання, а друге кінчаю. Поки що — дуже незадоволений їми і не знаю навіть чи надрукую. Хіба вдасться переробити. Досадно, що сонце так світить, а я сиджу за столом та серджусь, що погано виходить. Як тільки скінчу се оповідання, думаю зробити спробу написати щось про Капрі — се мають бути дрібнички, враження, картинки, сонце, море, природа і трошки людини, яка усе те любить. Тоді радикально зміню режим. Буду ходити й збирати собі матеріял, поки сонце світить, а працювати буду тільки у вечері. Може се дасть кращий настрій і кращі результати.

А тут у нас безконечні літературні вечори. Бунін прочитав щось з 5 своїх оповідань (деякі дуже сильні), Горький теж читав два вечори, та ще молоді автори, яких тут немало. Словом — література за обідом і по обіді, за вечерею і по вечері розмови, суперечки, читання і знов читання. Воно цікаво — тільки мене втомлює трохи і одриває од стола, а я чим більше старіюсь, тим більше тягне мене до праці.

Читаю, що в Росії зима, а мені не віриться. Тут так тепло, зелено, гарно, весь острів цвіте, люди ходять без пальто і сьогодні навіть хотіли обідати на терасі, тільки через те не обідали, що мене зуби болять і я протестував. А можна б, морозу ще не було досі, навіть найменшого, а в день так припікає, що я засмаляюся, коли виходжу на сонце. От би Вас сюди!

Напишіть мені часом. Сповістіть, мене іншим, коли буде надруковане у "Вістнику" Ваше оповідання і чи переробили "Наречену"? Цілую Вас сердечно. Вп. пані Вашу вітаю з Новим роком". (Лист до Михайла Могиланського з 14. 1. 1912).

“ХОЧУ ЩОСЬ НАПИСАТИ ПРО КАПРІ”

Не прив'язуючи ваги до своїх листів, як до літературних творів, Коцюбинський задумав опрацювати окремих твір про Капрі. Довідуємося про його замір із листа до Володимира Гнатюка з 24. 1. 1912, тобто недовго перед виїздом письменника з Італії, а власне рік перед його смертю (1913 р.):

“Якось так біжить мені час, що я його не помічаю. Здається, недавно бачився з Вами, недавно писав, а тим часом коли пригадаєш, таки довгенько. З одного боку таки добре, бо я скучаю за домом, а з другого й не дуже, бо робота йде мляво. Крадуть мені час люди, спільні обіди, вечери, літературні читання, які відбуваються часто. Минає вечір, другий і третій, лягаєш пізно, встася нерано, а ще треба ж і прогулятись, лишається небагато. Проте не гадайте, що я лінуюсь. Ніколи я не хотів стільки зробити, як власне тепер, а що працюю завжди поволі і дуже поволі, то за 1 і пів місяця встиг написати два невеликих оповідання. Одно з них (менше) послав до “Ради”, а друге, переробивши, пошлю до “Дзвона”...

* * *

“Тепер хочу щось написати про Капрі. Мусить у тому бути трохи сонця, моря, людей та й мене. Не знаю ще чи вийде щось з того, але вже зробив початок. Врешті не те мене тривожить, що я так мало написав, а те, що написане не вдоволяє мене, що треба б краще обробляти й виконувати речі, бо важна не кількість, а якість. Багато заважає мені і те, що я слабкую. Звичайно, я можу хоч дихати тут, бо нема холодів, а проте все чогось слабкую, серце погано працює та й застү-

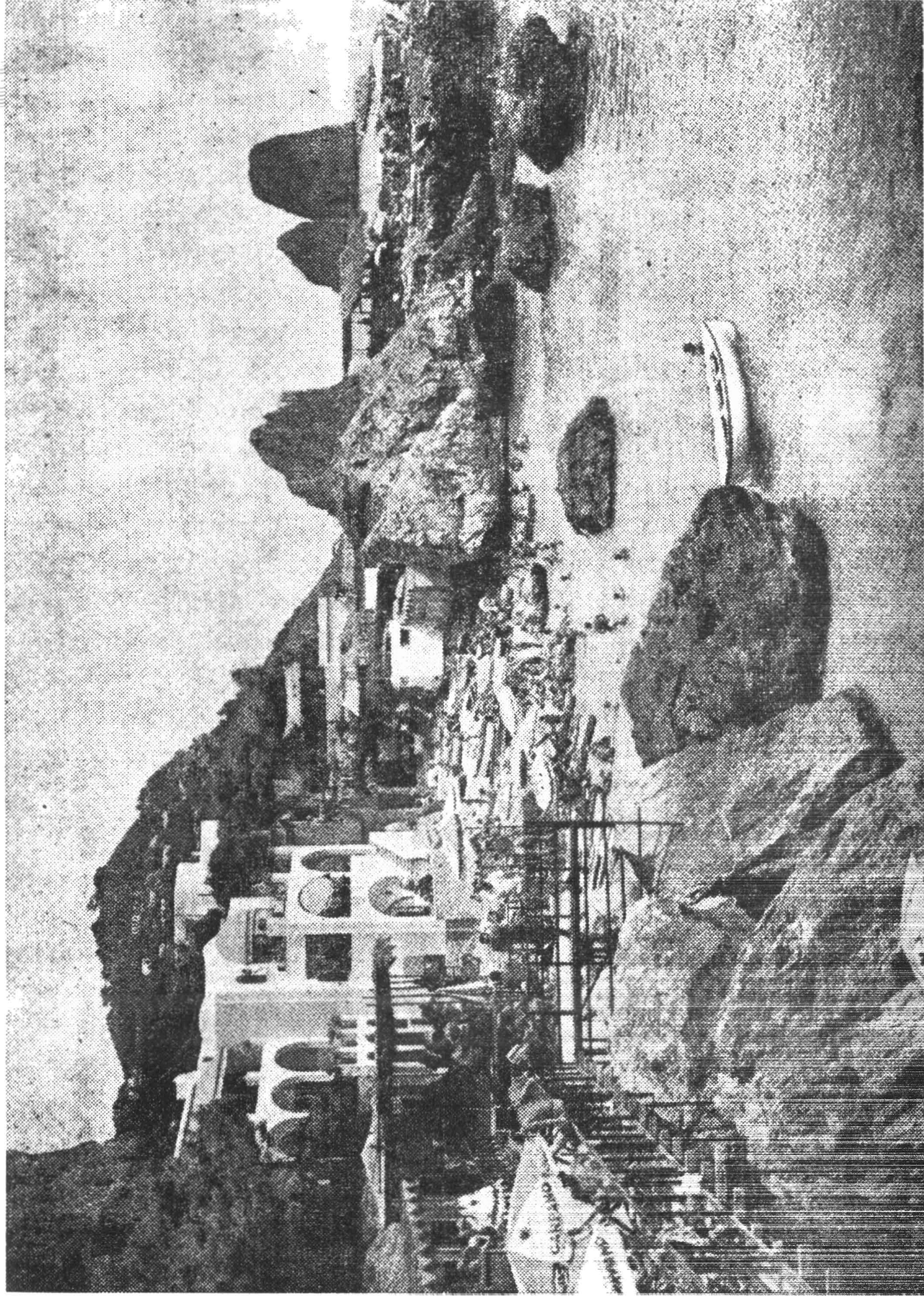
див зуба. Часом попадаю у такий пригнічений настрій, що й світ немилий...”

* * *

“...Приїздив Шалляпін. Приїхав яхтою з Монте Карло, де він тепер співає, так щось коло третьої години вдень, а ми як засіли компанією, то розійшлись тільки о 6 год. ранку, бо в 7 він мусів назад відїздити. Весь час він то розказував (дуже гарно, художньо говорить), то знайомив нас з новою оперою “Хованщина”. Він (Шалляпін) такий милий і цікавий чоловік, що несамохїть вибачасш йому всякі його свинства. З ним приїздив молодий чоловік — мільонер Терещенко (київський), який служив директором в петербурзькому оперному театрі... Ще один вечір пропав у мене.

* * *

“Наш садівник женився і запросив нас на весілля. Треба було йти. Купив я йому в подарунок краватку й пішов (знов з цілою компанією). Весілля відбулось в кав’ярні. Дві невеликих хати, з високими стелями в формі склепінь (арок), прибрані флагами й зеленню. Народу стільки, що нема чим дихати. Садовлять мене під стїну, але так тісно, що якась дама (здається, прачка, бо має сильно червоні руки) половиною сидить мені на колїні і так гріє, що я ледве дихаю. Але терплю. Сусїдка потїшас мене, що їй теж погано сидїти, і кладе свою руку мені на колїно. Терплю, бо у нас починається з нею цікава розмова, всякі сплітки про гостей, наречену і таке інше. Два мандолїсти і скрипач безперестанку грають. Починаються танці. Круглий гладкий звощик танцює тільки з своєю жінкою, танцює добросовїсно, вірно. Але се не подїбно до танців, бо дуже тісно. Наче раки в горшкї киплять. Молода — суха і дуже негарна — весь час мовчки сидить в кутку. Обносять якимись сухими колачиками, печеними для економїї вдома з 2 сорту мукї. Вони сухі, кришаться, і скоро вся одежа у мене і волос-

"Маріна Пікколя" на Капрі

ся моєї сусідки в кришках. Якась стара жінка, літ 90, підтанцює і плеще в долоні. Рот завалився, наче від землетрусу, а в чорну шпару цікаво заглядають з одного боку ніс, а з другого борода. Вона зігнулась удвоє, але весела і жвава в своїй рожевій одежі і в старинних великих ковтках. Починається тарантелла — і стара йде танцювати. Взагалі — це самий комічний номер. Європейські костюми так не підходять до тарантели, що роблять танець смішним. Маленький кравець в чорній тужурці з круглими полами танцює з перекупкою помаранців. Виймають з кишені брудні хустки від носа, і склавши косинкою, крутять над головою. Обносять вермутом (солодким вином). На таці, яку несе хитрий селянин, що радий, коли хто не хоче пити, стоять повні чарки, а ззаду ходить дівчина з повною пляшкою. Якись двоє дівчаток 5-6 літ вже зовсім п'яні і просять монету. Виступає льокай з сінематографа і співає під музику у 18-ий раз ту ж саму пісню захриплим голосом. Я питаю молоду, чому вона не танцює, а вона мені відповідає, що вона з кладовища. І справді, наш Луїджі наче виконав її з домовини. Так ми пріли і дивились на танці і пили вино до 11 години. Цікавого мало..." (Лист з 16. 2. 1912 р.).

* * *

На Капрі весь час дуже гарно, зелено, тепло. Найнижча температура зимою і то в ночі була 8 ст. R., наче у літі. Зараз справжня весна, дерева в цвіті, повно квіток (хоч вони цвіли цілісіньку зиму).

От де Ви могли б полюбувати та писати вірші. А я хоч віршів не пишу, проте працюю потрохи і багато читаю, бо під руками велика бібліотека та багато газет та часописів на всяких мовах. Ви пишете про переклади оповідань українських авторів на мову російську. А мені здається, що корисніше було б перекладати з російського на українське, бо таким чином перекладач

краще познайомивсь би з українською мовою і такі переклади здалися б нам. У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої літератури, можна б було видати навіть. .

Бувайте здорові. Сердечно бажаю Вам усього найкращого". (Лист до П. Тичини з 22. 2. 1912 р.).

* * *

В одному з останніх листів з Капрі до дружини, Коцюбинський м. ін. пише про сестер Чикаленків, що в тому часі перебували на острові:

"...Насамперед скажу про своє здоров'я та про свою роботу. Перше краще за друге. Я почуваю себе непогано, серце болить рідко, задихаюсь тільки тоді, як лізу на гору. Всі кажуть, що я виглядаю непогано. Якубович тобі розкаже про мене, він від'їздить завтра і 1-го марта буде уже в Чернігові. Робота моя щось йде недобре. Знову до велоса покинута її через те, що мусів виправляти другу частину російського перекладу гуцульського оповідання. Сидів над ним цілих чотири дні. Перекладено доволі погано, хоч перекладчик старався. Але він не знає гуцульської мови — та й взагалі дуже трудно його перекласти... Сьогодні прийшла до мене В. Чикаленко. У нещасної дівчини сухоти, виглядає неможливо, але симпатична, як всі діти Євгена Харламповича... Всна з сестрою думають перекладати і видавати за свої гроші кращі п'єси європейського репертуару для української сцени. Натурально, це їй найзручніше, бо знають аж 4 мови — англійську, французьку, німецьку і італійську, та й українську знають. За тиждень вони виїдуть до дому. Як бачиш, все мені публіка докучає, одриває од діла, я все думаю, що вдома я краще б працював, бо можу замкнутись у чотирьох стінах. Почав я писати оповідання про такого поміщика, який під час аграрних руг-

хів сам говорив селянам, що земля їхня, а потому зра-
дів, коли прийшло військо його боронити. Почав і думсю
конче скінчити його тут, а також трошки написати про
Капрі, може, вдома щось зроблю з цим матеріалом. Хоче-
ться мені скоріше додому. Коли буде тепло у нас в Чер-
нігові, ти напиши. Мені здається, що я міг би виїхати
звідси 14-15 марта, що б бути вдома на великодні свя-
та...

Через Якубовича післав я вам дві коробки фіг, одна
смажених, а друга простих капрійських і 4 шишки пі-
ній. Шишки треба кинути у піч, щоб вони розкрились,
тоді там будуть смачні горішки...

Погода у нас дуже гарна, весна, багато польових
квіток, дерева цвітуть... (3 листа з 2. 3. 1912 р.)

Останній лист з Капрі був адресований до Володи-
мира Гнатюка. Ось він у цілості:

"Бачу, що Ви загнувалися на мене, дорогий Володи-
мире Михайловичу, бо не відповідаєте на мій лист, мовчи-
те. Не хочу думати, що Вам так погано, щоб не могли
написати хоч пару слів. От зо мною було дуже погано,
та й тепер недобре, збирався вмирати, але одклав, бо
хочу побачитись з Вами на Великодні святки. Вже не по-
їду морем, а все через ті клятві Дарданелли, засіяні мі-
нами, перед якими тікають пароходи. Завтра виїду до
Неаполя, перебуду там день-два і до Відня. У Відні теж
мушу спочити зо два дні, аж тоді до Львова на короткий
час, бо мої діти пишуть од невдоволення, що вже 5 мі-
сяців не бачили мене, то й я скучив. Отже — нема того
поганого, щоб на добре не вийшло, бо дякуючи туркам
побачуся з Вами. Значить — будьте здорові, скоро по-
бачимось, хотів би застати Вас у добрім здоров'ї. Весе-
лих свят! Мос щире поважання Вашій пані і привіт ді-
тям! (Лист з 1. 4. 1912 р.)

* * *

На Капрі й досі живуть люди, що пам'ятають Коцюбинського. Це ми устійнили на місці. Але . . . пам'ять людська коротка. Чи багато земляків “в Україні й не в Україні сущих” пам'ятає й узагалі знає про місце Коцюбинського на Капрі? А чи багато з них хоче їх бачити?

УВАН-ІВСЬКА “АКЦІЯ К.” В ЕВРОПІ

Беручи до уваги зв'язаність острова Капрі не тільки з особою Михайла Коцюбинського, але теж із його творчістю, Українська Вільна Академія Наук у Канаді почала підготову ще в 1961 році, щоб відповідно відзначити роковини народження, смерти й перебування письменника на острові. В часі моїх відвідин Капрі в 1961 році, а опісля пані О. Войценко в 1962 р., виявилося, що тут є недавно основана публічна бібліотека (т. зв. Бібліотека Комунале Централе) й науковий Капрійський Осередок (т. зв. Центро Капрензе Черві), що є центром усієї капрійської документації. Директор бібліотеки, проф. Люїджі Бладієр виявив велику зацікавленість Мих. Коцюбинським ще в 1961 р. і з того часу між ним і УВАН були гармонійні взаємини. В 1961 році УВАН переслала на Капрі Шевченкові переклади й деякі франко- й англійські видання. В протилежність до інших бібліотек, всі переслані книжки дбайливо скаталогізовано й включено в бібліотечний книгозбір. На жаль італійських перекладів української прози, що появилися в Римі в 1952 р., не можна вже було дістати. Як повідомило видавництво Коломбо з Риму, весь наклад цієї книжки випроданий. Не залишалося нічого іншого, як зробити фотокопії з єдиного примірника в Вінніпегу, гарно опрацювати й чекати нагоди, коли можна б передати цей примірник капрійській бібліотеці.

Виглядало, що найкраща дата відзначення роко-

вин Коцюбинського в Італії був 1963 рік, тобто рік останнього перебування письменника на Капрі, рік написання його нарису “На острові” й врешті дата його смерті — 1913. Маючи це на увазі, Президія УВАН у Вінніпегу звернулася до пані Катерини Антонович із проханням намалювати портрет Коцюбинського для вміщення його разом з перекладом “На острові” в публічній бібліотеці на Капрі в 1963 р. Через покликання автора цих рядків до Королівської Комісії, про що згадано вже в попередніх розділах, всі пляни поїздки до Європи треба було змінити й Капрі “випало з програми” в 1963 р. Портрет Коцюбинського, хоч і був у чекі, повернувся (дещо пошкоджений митними контролями) до Вінніпегу. УВАН шукала весь рік за можливостями передати згадані меморіальні матеріали до Італії, але все безуспішно. Хоч значна кількість земляків їздила в 1963 р. до Європи з Америки й з Канади, охочих поїхати на Капрі з портретом і книжкою Коцюбинського не було. Отак пройшов 1963-ий рік і наступив 1964-ий. Щасливим збігом обставин цей рік — дата столітніх роковин народження письменника (1864), а теж дата кількох конгресів, на які запрошено автора цих рядків. І ось 15 серпня, обвантажений аж двома портретами Коцюбинського й його книжкою я відлетів до Європи, щоб виконати намічений плян.

**

В розсоняшене полудне, 25 серпня, моя нога вдруге ступила на Маріна Гранде з корабля “Санта Терезія”. Хмара готелевих агентів кинулася на мій багаж, але маючи вже практику з Неаполлю, я скоро обігнався від них, як від настирливих мух, і опинився в бюрі туристичної інформації. Мені йшло про відшукання го-

телю “Рояль”, у якому жив Коцюбинський у 1911 й 1912 роках. Виявилось, що цей готель уже не існує, за те існує “Нуово Реале”, тобто новий “королівський” готель. Чемний урядовець подзвонив із свого бюро до цього готелю й замовив для мене кімнату. Линвою залізничкою я виїхав на головну міську площу “Піацца” й тут знівідкуди з’явився носій, що взявся завести мене до “Нуово Реале”. Маленькими забудованими вуличками — тунелями ми по яких 10 хвилинах опинилися в готелі. Ввічливий (“одномовний”) власник віллі вже був приготований на мій прихід, забрав безцеремонно мій паспорт і казав дочці Марії (“двомовниці” італійсько-німецькій) завести мене до кімнати ч. 50.

— Вибачте, сказав я йому по-італійському — я хотів би переночувати або в кімнаті ч. 21, або в ч. 26 — (тобто в кімнатах, про які згадує Коцюбинський у своїх листах).

Показалося, що таких кімнат немає, всі числа в готелі починаються від 30 вгору. Ніякі дискусії не помагали, треба було помиритися з обставинами й прийняти те, що давали. Обмившись й поголившись, я взяв від паху обидва портрети й пішов шукати за рамами. На Капрі саме починалося життя після південної сієсти. Крамниці й крамнички при вулиці Вітторіо Емануеле були вже відчинені й мене спрямували до єдиного там “корнічіяре” Йодіче. Оглянувши портрети старий рамар покивав головою, подумав (мені здавалося “по-козацьки-чумацькому”, зн. довго) й нарешті прорік своє важливе слово:

— За тиждень! —

— Як то за тиждень? Мені треба це ще сьогодні, за годину, найбільш за дві. —

В нашу дискусію вступив молодий Йодіче, син. По-англійському пояснив, що я можу мати готові рамки і за 10 хвилин, але тоді треба буде портрети трішки пообтинати на краях, бо йнакше не влізуть. Не було ради, я погодився зменшити розмір портретів (тобто їхнього фону) й коли повернувся після вечері до Йодічів, усе стояло готове, до речі, дуже пристойно обрамоване. Йодічі виставив досить високий рахунок — 5 тисяч лірів (близько 10 доларів), я розплатився, взяв обох Коцюбинських під паху й пустився до Публічної Бібліотеки на вія Чертоза в приміщенні старого ма-настиря з XIV сторіччя.

“Сіньор профессоре діретторе” Люїджі Бладієр дуже сердечно привітався зі мною (знайомі ж ми ще з 1961 року!), познайомив із усіми співробітниками й гостями в бібліотеці й насамперед почав мені показувати нову картотеку, що її опрацьовано. Під буквою “Р” показав мені з гордістю кілька карток із моїм прізвищем, мовляв, ніщо на Капрі не пропаде. . .

Я розгорнув свій “багаліо” й показав Бладієрові обидва портрети, а теж і оправлену книжку про Капрі. Довелось мені зробити імпромпту виклад (у трьох мовах) про Михайла Коцюбинського й його творчість перед зібраними працівниками й гістьми.

— Про Горкого на Капрі я чула й читала, але про Коцюбинського досі ні — обізвалася одна з слухачок.

— Так, бо його досі не перекладено на світові мови, але ось Вам його опис Капрі в італійському перекладі — сказав я подаючи книжку дамі.

З дальшої розмови виявилось, що це пані д-р Єлена Б., сербка-емігрантка з Німеччини. Тому що постійного українця на “Капрійській Січі” падра Джованні

цим разом я вже не застав, була це єдина слов'янська душа в цьому місті. Як таку ми з проф. Бладієром запросили її пізніш як свідка підписати офіційний документ передачі портрету й книжки Коцюбинського бібліотеці. Крім директора й неї документ цей підписали за капрійців; М. Стінга, Д. Сальвіо, Джулія Меня й ін., а наступного дня посадник міста й острова Дж. Моло в часі окремого прийняття в ратуші на "Піяцца".

Черговою справою, що її треба було полагодити було приміщення одного з портретів Коцюбинського в бібліотеці. Ввічливий директор залишив мені вибір стіни. Коли ми цілою валкою походжали по кімнатах бібліотеки, мені пригадалася історія з Антоничевим перекладом Альказару в Іспанії в 1955 р. Не довго думаючи, я вказав (як і тоді) на праву стіну в першій кімнаті. Проф. Бладієр зник на хвилину й незабаром появився назад із великим цвяхом і молотком у руках. Ми вимірили місце, він стукнув кілька разів молотком головку цвяха й незабаром під оплески присутніх портрет Коцюбинського висів на "своєму" місці. А на книжці прибито в моїй присутності печатку Публічної Бібліотеки. Моя головна функція була закінчена. Залишалося ще питання: що зробити з другим олійним портретом, що його Катерина Михайлівна намалювала в липні 1964 р. Як завжди, так і тут швидко-думалючий Бладієр знайшов вихід. Він потелефонував до Осередку Капрійських Дослідів т. зв. Центро Капрензе Черіо й незабаром прийшов до нас Альдо Апреа, секретар, що погодився на другий день zorganizувати окреме прийняття в Осередку в 10-ій годині ранку, запевняючи мене, що ця установа з вдячністю прийме й зберігатиме цей портрет.

Коли я прийшов до Осередку 26-го серпня, цілий

колектив співробітників його, очолюваний панею Летицією Черіо-Голт, дожидав мене. Після довгих церемоній, документальних підписів, світлин і промов остаточно приміщено другий портрет у цьому Осередку. Що більше, тому що ця установа зацікавлена в колекції капріяни в усіх мовах, запрошено УВАН до поповнення слабої українки творами, а головно копіями листів Коцюбинського. Я обіцяв зробити все можливе в цьому напрямку й розпрощався з моїми господарями в годині 11-ій. Через полудне — купіль (перша) в хвилях Тірренського моря, зустріч на пляжі з групою польських студентів (20 осіб), а потім таксі й на корабель. Цим разом “Санта Марія” везла мене назад до Неаполю після барвистої, інтенсивної, виповненої доценту доби на острові Коцюбинського.

А десь глибоко на дні душі, під пошум хвиль і в промінні усміхненого італійського сонця думка:

— І ще один “песій обов’язок” виконаний нон плюс ультра!

І знову думка:

— Чому треба було їхати в цій справі аж із далекого Вінніпегу, коли напр. з такого Риму, Мюнхену, чи Києва сюди ближче й вигідніше?

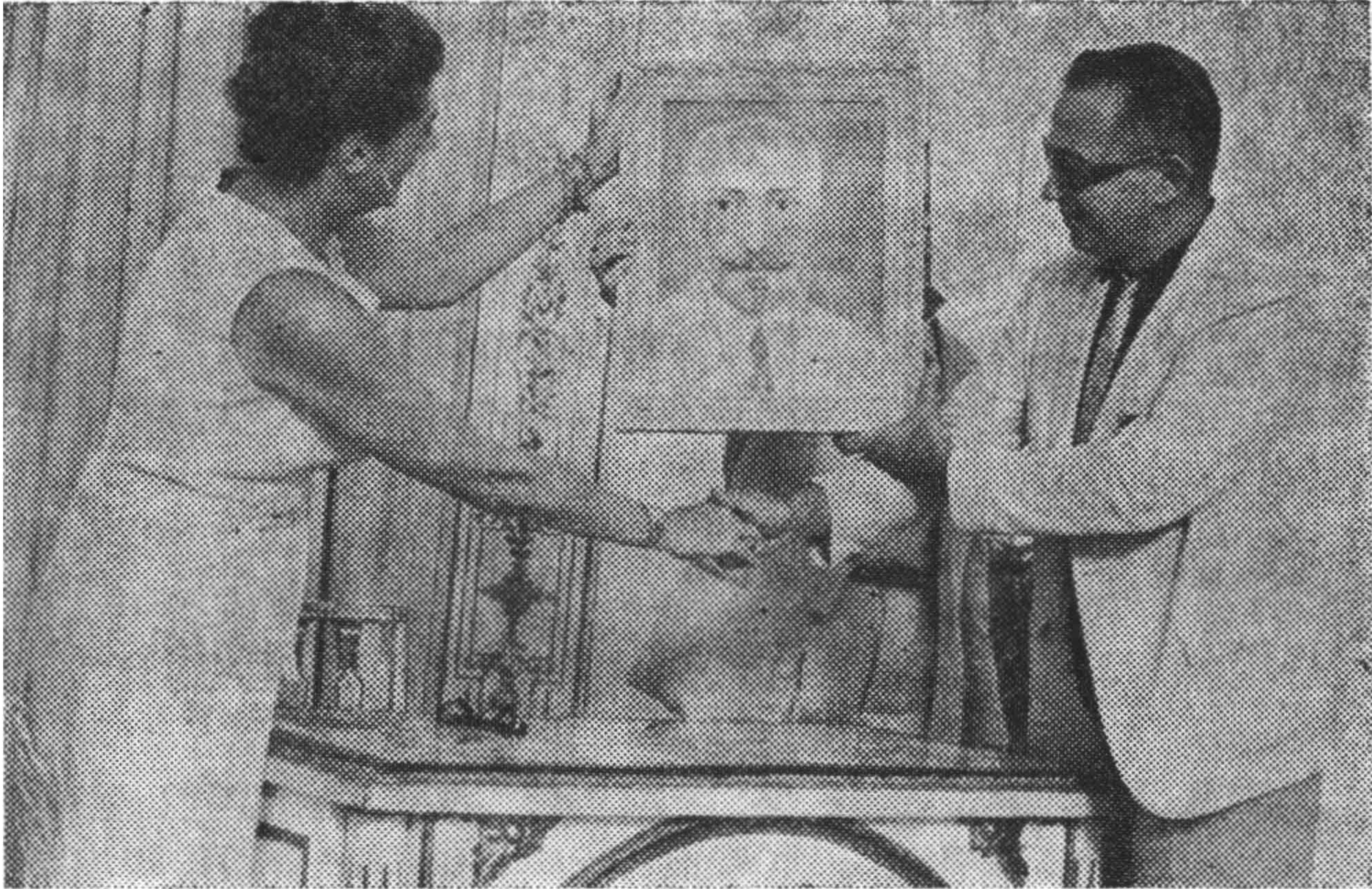
Чому?. . . чому?. . . (і т д).

— “Що зробиш, буде зроблене!” — відповідали хвилі.

Капрі зникало в надморській імлі. . .

POSTSCRIPTUM.

Італійці на Капрі оцінили належно жест Української Вільної Академії Наук у Канаді. Насамперед вони подбали про збереження привезених меморіяльних речей, їх приміщено в репрезентативних кімнатах і за-

Дня 26-го серпня 1964 року автор цієї книжки передав від УВАН два портрети Мих. Коцюбинського культурним установам острова Капрі в Італії. На світлині пані Л. Черіо-Голт, директорка Мистецької Галерії на Капрі, приймає від голови УВАН у Канаді портрет письменника роботи проф. К. Антонович у Вінніпегу.

безпечено їхню долю на майбутнє окремими записами. Крім цього зросло зацікавлення особою й творчістю М. Коцюбинського. Зокрема зросла цікавість до листів письменника із Капрі, в яких він описує побут острова, його життя з початком двадцятого сторіччя. Робляться заходи, щоб ці листи перекласти на італійську мову, як історичний матеріал. Душею капрійських дослідів є пані Летіція Черіо-Голт, проф. Бладієр і архівіст острова, секретар Центру А. Апреа.

На закінчення подаємо текст одного з листів, що

його одержала УВАН у Вінніпегу дня 7-го жовтня від згаданого наукового Центру:

* * *

Centro Caprese di Vita e di Studi Ignazio Cerio Capri
Il Presidente

Ukrainian Free Academy of Sciences
Winnipeg 4, Man. CANADA

Capri 28 sett. 64

A nome del Centro Caprese di Vita e di Studi e mio personale ho il piacere di porgere i più sentiti ringraziamenti per il dono del ritratto dello scrittore M. Kocjubynskyj, fattoci pervenire tramite il Dr. J. B. Rudnyckyj.

Invio una fotografia eseguita nella nostra sala di conferenze lo scorso mese di agosto in occasione della consegna di tale ritratto.

Unitamente ai sensi della più viva gratitudine, vogliate gradire i migliori saluti che Vi preghiamo di estendere al Dr. Rudnyckyj.

— Laetitia Cerio Holt —

ІТАЛІЙСЬКИЙ “ТРИЗУБ”.

Коли вірити документам, теперішнє місто Тренто колись називалося “Трідентум” і своєю назвою зв’язане з трьома високими доломітськими верхами (“зубами”), що немов патронують цілій долині, в якій Тренто положене. Коли б старі римські колоністи говорили українською мовою, то ця назва не була б “Трідентум”, а “Тризуб”, бо обидва слова значенням однакові. І хоч модерна італійська мова упростила стару назву на Тренто, то проте старовинна форма її збереглася в деяких мовах, а зокрема в українській. Усім відомий із історії Церкви “Триденський собор” із 1543-1563, що був початком контр-реформації в Європі й залишив тривкий слід у розвитку католицької Церкви своїми постановами. Більшість соборових сесій, що їх скликав папа Павло III, проходила в приміщенні місцевої катедри. Ще й досі існує там дерев’яна різьба Розп’яття; з цього місця проголошували поодинокі рішення нарад у часі собору. Правда, сама катедра не збереглася в первісній романській формі, в якій була започаткована; на головну вежу насадили баварсько-українську баню в 19-ому сторіччі так, що трентський “дуомо” тепер робить враження комбінації різних стилів на первісній романській основі. Проте ці історичні наверствування додають йому якогось дивного чару, так як ціле його довкілля в “Чітта дель Конціліо” — старі палати, фонтани, оборонні мури, замки, тощо. На північній стіні катедри навколо прекрасної розети

виконана плоскорізьба “Колесо щастя”: Бог на самому вершку колеса спокійно слідкує за 11 фігурами людини, що раз їде вгору, раз котиться стрімголов вниз, то врешті успокоюється в лежачій (смертній) позі внизу. Вічна тема людської долі в дочасному житті, глибоко продумана правда в наївно примітивному виконанні — притягає, зворушує, одночасно насуворює й бавить. . . Цей останній настрої охоплює вас, коли звернете увагу на один деталь: фігурка, що йде вгору (зправа) втратила голову “по дорозі віків”. Зуб часу, зміни температури, дощі, сніги й т. п. “змили голову” одному щасливцеві, що вже-вже доходив до вершка своїх успіхів. Чи не прекрасна співпраця природи — “зуба часу” з анонімним майстром із-перед сторіч? Інший деталь теж настроює оптимістично: одна з фігурок котиться вниз із зручно складеними руками навхрест і з головою похиленою так, як це сьогодні на образках у трансатлантийських літаках на випадок небезпеки (“джаст н кейс”), Видно, що й давно були певні окреслені способи рятувати себе від упадку й артист мусів їх добре знати вже тоді, випереджуючи на століття “модерні” превентивні засоби. Так чи сяк, тридентська плоскорізьба оригінальна і задумом і виконанням приковує увагу кожного, хто глибше обсервує життя й важить доземні вартості. . . Ясна річ, це не торкається туристів, що їх автобусами звозять із усіх усюдів і в 15 мінутах показують Тридент, його замки, палати, церкви, площі, вулиці й провулки.

З новіших мистецьких прикрас міста дуже гарно виконана статуя Данте на площі перед залізничною станцією. Скульптор представив його в динамічній стоїчій позі в природній величині. Нижче постаті з його “Божественної комедії” в формі барельєфу, а на переді

ніжна постать Беатріче. І сам пам'ятник і парк із фонтанами, зеленню й ставками настроює до контемпляції, що її порушує — на жаль — гук моторів і поїздів.

Тридент — це так би мовити останнє чисто італійське місто в Доломітських Альпах, що — як відомо — заселені і німцями — тірольцями, і рето-романами (“ладінами”) і італійцями. Недалеко від Триденту на північ починається мішана етнічна територія, що тягнеться аж до Бреннера й австрійської границі.

Я відвідав Тридент у теплий погідний день 28 VIII, 1964, переїзджаячи з Капрі до Больцано. Місто зробило дуже миле враження своєю чистотою, порядком, а головню старовинним характером, що його не тільки вмійють цінити його мешканці, але й підкреслюють на кожному кроці окремими написами, знаками, тощо. Власне з цього приводу започатковано віднову й відчищення історичної катедрі й деяких старих будинків. Мило вражало й те, що в місті не було ані нахабних носіїв, влізливих готелевих агентів, прошаків і всякої босячні, що вештається по інших містах Італії.

Одне, що неприємним осталося в пам'яті, це задовге шукання за відомим глаголицьким Клоцовим збірником. І тут у мене остоорога для славістів: Не дайтеся збаламутити підручникам і довідникам! Цей пам'ятник зберігається не в “Музею Чівіко”, а в публічній бібліотеці Тренто. Нас коштувало багато часу, енергії й видатків, щоб прийти до такого ствердження...

В МІСТІ РОМЕО Й ДЖУЛІЕТТИ

І доки звать Вероною Верону,
Не буде в ній ціннішої подоби,
Аніж Джуліетта... (Шекспір).

Верона: Могила Джуліетти

Недалеко Тренто лежить Верона — колись комерційний, політичний і мілітарний центр, а в роках своєї найбільшої потуги 1260-1387 — ключ до північної Італії взагалі. Сьогодні Верона важливий комунікаційний вузол на лінії Бреннер — Рим і Міляно — Венеція. Та

з уваги на 1964 — Шекспірівський рік Верона оживас як місце трагедії Шекспіра “Ромео й Джулієтта”, що ї, до речі, вперше переклав на українську мову П. Куліш (здається, він теж перебував у Вероні).

Як відомо, ця молода пара, пізніш увіковічена драмою Шекспіра, належала до двох ривалізуючих родин: Ромео до Монтекків (“Монтагю”), що піддержували Гвельфів і тим самим папу, а Джулієтта до Капулеттів, Гібелінців, що стояли за імператором Фрідріхом I. Ціла історія відбувалася в часах розквіту Верони, точніш у 1302 р. Згідно з історичною й поетичною традиціями кохання з перешкодами, хоч і завершене тайним церковним шлюбом, покінчилося смертю обоїх коханців. Як меморіяльні залишки цієї трагедії зберігаються в Вероні могила Джулієтти й згодна церква, в якій молодята повінчалися перед смертю.

На місці, де спочили тлінні останки Джулієтти, побудовано музей-заповідник, що тепер є постійною атракцією туристів. Він складається з кількох комплексів, розложених довкола чотирикутного городу з портиками, фонтанами, деревами, квітами й кущами. В заповіднику при вході фігура Данте Аліг'єрі з цитатою із “Божественної комедії”, а перед самою могилою погруддя Шекспіра з відповідним текстом із “Ромео й Джулієтти”. Сама могила знаходиться в підземній крипті, освітленій однією-єдиною ліхтарнею. Ніяких прикрас, квітів; півсумерк, і тиша викликають поважний настрій і співчуття до трагічної події з-перед 650 років. На заповіднику немає крикливих пояснень гідів, хіба що відвідувачі приходять організованими групами з своїми власними провідниками. Для тих, що хочуть все таки мати ближчі інформації про музей і могилу, уставлено автомати з слухавками: за сто лірів можна

мати окрему доповідь про все в італійській, англійській, німецькій або французькій мові. Треба признати аранжерам заповідника, що вони продумано, дбайливо й з великим естетичним смаком улаштували все й що цілість залишає на відвідувачеві прекрасне, зосереджене враження. Коли до цього додати галерію образів із різних епох, що зв'язані чи то з подією, чи з поодинокими сценами з Шекспірівської драми й розміщені на стінах портиків, то треба ствердити, що веронський заповідник — один із менших, а проте не менш цікавих "індивідуалізованих" пам'яток Італії. На диво, в ювілейному Шекспірівському році не виставляли в Вероні "Ромео й Джулієтти". хоч були б на це всі дані локальної традиції міста, а теж і можливість використати для вистав театр у старому колізеї, що тепер, відновлений, може примістити кільканадцять тисяч людей. В часі нашого перебування в Вероні приготувляли сцену в колізеї для якоїсь бродвейської комедії. . .

**

Сама Верона із своїми старовинними пам'ятками, церквами, оборонними мурами, площами, згаданим колізеєм у самому центрі міста, рештками римського театру й т. д., залишає на відвідувачеві незабутнє враження. Його підсилюють чисті й видержані архітектурно будови на знищених війною кварталах міста, головню коло залізничної станції при Порта Нуова. Нові частини Верони синхронізовані стилем із цілістю міста за винятком широких бульварів, що їх проведено на місці збомбованих частин міста. А мистецькі колекції, вистави, концерти, й взагалі культурна традиція (включно з Паоло Веронезе), забезпечують Вероні тривке місце в італійській культурній мозаїці.

* * *

Як відомо, одним із перших перекладачів Шекспіра на українську мову був Осип Юрій Федькович. Правда, він не переклав “Ромео й Джулієтти”, але “Гамлета”. Проте, походжаючи по вулицях і площах Верони, нагадувалося Федьковичеве перебування в ній у 1859 р. в часі французько-австрійської війни в Ломбардії. Сам Федькович участі в боях не брав, бо його 41-ий полк був у резерві для підсилення дієвих частин армії та для вдержання порядку в запіллі. Наслідком цього його частина була в постійній боєвій готовості. З початком липня того ж року заносилося на велику битву. Французи й “австрійці” скупчили свої війська під Вероною, як важливим стратегічним пунктом. Тим часом 12-го липня прийшло до згоди й замирення в Вілла Франка й воєнна кар'єра Федьковича цим швидко покінчилася: він разом із своєю частиною повернувся до Черновець.

Перебування поетове в Вероні дало товчок-інспірацію для поеми “Верона”, що її знаємо з двох різних версій. Коли перша з 1859 р. висловлює тільки тугу вояка-гвцула, що стоїть постоем у місті, то друга з 1862 р. написана під враженням тяжких боїв під Мадженною, й Кастенедоле з повстанцями Гарібальді. Ось закінчення цієї другої:

Тече кровця річеньками, є що пити.

Не так пити пропивати, як гуляти, —

Чисте поле романове, моя мати.

Ходить жовняр молоденький на патрули,

Аж там летя, підлітают три соколи.

Ой соколи, ой бистрії, де бували?

В чистім поли романовім попасали;
Попасали білі руки, чорні очі,
А все тото буковинські парубочі.

Сама війна покінчилася невдачею для Австрії. Ломбардію (без міст П'єскієри й Мантуї) цісар віддав Франції, а ця відступила її Сардинії. Решта австрійських земель в Італії (з містами Тоскана, Парма й Модена) лишилися при Австрії. Хто з "тірольців Сходу" не погіб у цій війні (а погбло їх багато, зокрема під Сольферіно), той повернувся в свояси. Між щасливцями був і Федькович. . .

“НІ ПЕРЕПИСАТИ, НІ ПЕРЕМАЛПОВАТИ”. . .

Такими словами закінчив опис “перли Адріатики” — Венеції Осип Юрій Федькович у своєму оповіданні “Таліянка” (італійка) рівно сто років тому. Ось відповідне місце з цього оповідання:

“По котрих-то краях ми не стояли! Були і в Австрії, і в Тіролях, і в Угорщині, і в Чехах, а нарешті, зупинились аж у тому славному місті Венедиду, що якийсь вражий син серед самого моря збудував, на безголов'я собі, чи що. Двори такі великі, як світ, стоять вам у морі, буцім це яка калабатина, де баби коноплі пражать, чи як там. А що церкви у тому місті препишні, то й не сказати; але вже ніщо так, як один двір величезний, де, славлять, якісь-то дожі колись-то пересиджували, чи що. Ох, та двір же то, двір. . . мабуть, і змалювати такого не можна; — як. . . стане нас один таліян по усюдах водити та все показувати та розповідати, то й очей своїх забудемо, а не надивимось. А тут зараз і монастир святого Марка стоїть, і базар препишний, і голубе море грає, а на морі огрядні кораблі без ліку-міри стоять собі пишними рядами та ряхтять, мов те пав'яне пір'я на сонці, або ті маки цвітущі, що вже ні переписати, ні перемалювати. . . .”

Оглядаючи Венецію (раз у 1938 р., а вдруге в 1964), ми прийшли до переконання, що цей опис її з 1864 р. вимагає двох поправок. Поперше, великих (“огрядних”) кораблів перед площею св. Марка тепер уже немає, а навпаки цілий головний залив між містом

і славним Лідо покритий маленькими гондолями, рибальськими малими суднами, “водними таксівками”, приватними моторівками, й “морськими автобусами-трамваями”, що деякі з них — немов вінніпегські автобуси на Портедж аве. — називаються “експресами” й не зупиняються при кожному (вибачте за слово!) каналі, а тільки при головніших. . . Подруге, треба об’єктивно заперечити погляд “співця зеленої Буковини”, мовляв, якийсь “вражий син” збудував Венецію серед моря “на безголов’я собі, чи що”. Як відомо з історії, це місто оснували старі венети в 811 р., втікаючи з континенту перед германськими франками на недалекі лягуни. Опісля його розбудовували венецькі дожі й багатії-мільйонери, звичайно, руками найманих ремісників і — головно — куплених (чи полонених) невільників. Слушно відмітив М. Грушевський, що між цими останніми були й невільники з України, привезені з татарських торговищ “живим товаром” у Кафі, чи де-там.

Коли йде про Венецію, то тут уся торгівля “живим товаром” проходила на березі невільників — “Ріва деї Скіявоні”, що й досі тягнеться довгою набережною поза Палатою Дожів. Коли сьогодні прохджати цим бульваром, то кидається в очі темно-зелений морський мох, що покриває майже всі береги й сходи в воду. Отож можна сміливо повторити за поетом, що це далеке невільницьке минуле, разом із берегами “зеленим мохом поросло”. . . Тільки ще сама назва набережної досі нагадує минулу “славу” Венеції під цим оглядом.

Як до Канади “діпісти”, так не всі українці, що попадали до Венеції, були “скіявонами”. Історія зберегла нам відомості напр. про такого Якова Седовського зі Львова, що в першій половині XVII ст. приїхав

до Венеції й застав тут кількох учених земляків, між ними й доктора з Падуї Григорія Керницького. У честь цього останнього він написав тоді похвалу-панегірик і надрукував його таки в Венеції в 1641 р. кирилицею під грецьким наголовком: “Анафіма тіс тіміс”. Як здається, була це перша українська книжка друкована в Венеції.*)

Шукаючи за цим панегіриком у прекрасній Мартіянській бібліотеці напроти Палати Дожів, ми натрапили там на цікаву україніку, м. ін. на рідку на Заході граматику Павловського з 1818 р., та на інші раритети. При цьому треба відмітити, що в Мартіянській бібліотеці знаходиться окремий відділ “Венеціяни” з усіми (крім, звичайно, українських) працями про Венецію й її околиці. .

*) Див. про неї розвідку К. Студинського в ЗНТШ, 12 19-22. Разом із відбиткою Федьковичевої “Таліанки” передано її відбитку дня 5.VIII. 1965 Мартіянській бібліотеці в Венеції для поповнення її “україніки венеціяни”.

УНІВЕРСИТЕТ У ПАДУЇ

Як Венеція славна Палатою Дожів та св. Марком, так недалеко Падуя — університетом, одним із найстарших в Європі. Велике щастя, що в часі війни його не збомбили так, як напр. відомий Еремітський монастир і церкву недалеко залізничної станції. Падуанський університет у самому серці міста зберігає не тільки стару автентичну будівлю, але поволі модернізується, роз- і добудовуючи окремі крила.

Ріст Падуанського університету зв'язаний із меценатством його Венецією, що не маючи власної високої школи, всю енергію скерувала на розбудову падуанського наукового осередку, починаючи з р. 1458, коли то створено університетську раду, що в 1528 р. прийняла назву *Riformatori dello studio di Padova*. Починаючи з XV ст. багата Венеція вкладала великі грошові суми на розбудову науки в Падуї. Спроваджували до Падуї найкращих професорів із усіх кінців тодішнього світу, а здібним студентам давали стипендії. В цьому ж сторіччі збудовано простору колегію *Bovis*, що ще й досі збереглася в своєму первісному вигляді з безліччю гербів на стінах і колонах — пам'ятками градуантів університету. А треба знати, що випускники Падуї одержували не тільки дипломи, але разом із цим різні привілеї, звільнення від мита й тим подібних оплат. Найбільший розквіт університету був у XVI ст., коли то навчалася в ньому 36 тисяч студентів, у тому 16 тисяч не-італійців. Чужинецька молодь приїздила сюди з усіх

усюдів. Із слов'янських країн найбільш на стінах гербів польських і чеських. В окремій “почесній залі” університету розмальовано портрети славних випускників університету й тут знову знаходимо чехів і поляків (м. ін. славного Яна Кохановського, Клеменса Яніцького й ін.). Між погруддями є князь Потоцький. Про українських чи східно-слов'янських вихованців Падуанського університету ні слуху ні диху. А проте не можна забувати, що в Падуї бував Юрій Дорогобич, приїжджаючи сюди з недалекої Болонії, не можна не згадати славного Франца Скорини, що тут промувався на доктора медицини з початком XVI ст. Із згаданого панегірика Якова Седовського з 1641 р. довідуємося, що в Падуї студіювали крім Григорія Керницького ще й інші українці, він бо приїхавши “до славного Власкія земля града Антенорова і се смотренієм нікоїм Вишняго обрітох нікоїх от земля і очествія мого ученієм прилежацих” (зн. знайшов інших земляків і співвітчизників на студіях у Падуї).

Як відомо, молодь, що навчалася в університеті, поділялася на “нації”. Досі не розв'язано питання, до котрої “нації” зачисляли себе тодішні українці. К. Студинський²⁾ здогадується, що “віра зближала їх найбільше до греків і лучила їх з ними в певну дружбу”. Будучи “греко-православними”, чи “греко-католиками”, вони автоматично попадали до “грецької нації. . .³⁾” й не диво, що свій панегірик Седовський затитулював по-грецькому, хоч цілість його написана “діялектом славенским” — “сгоже шерокоць земли шерокоци равна”.

“Панегірик цей — пише Студинський — вказує нам, як високо цінили на Русі в XVII віці людей науки, коли з нагоди їх промоції складано похвальні вір-

ші, і як високе поняття мали русини про число слав'ян і простор землі, що вони займали. Панегірик сам вільний від всякого мітологічного балаю.

Ми б додали: так як панегірик Седовського вільний від усякого мітологічного балаю, так і університетська традиція в Падуї вільна від балаю всяких (хоч би мінімальних) українських слідів, бо всю славу "сусідоньки добрі" (включно з греками) забрали...³⁾

2) Згадана праця, стор. 5.

3) Ця традиція до деякої міри збереглася й до сьогодні навіть у Канаді: коли будувалася одна з наших катедр у Вінніпегу, "Фрі Пресс" помістив її світлину з підписом "Грік катедрал..."

“СИМИ ЖЕ СЛОВЕСИ. . . ПОСРАМИ Я И ОТИДЕ” З ВЕНЕЦІ. . .

Коли друга Сесія Собору в Римі в 1963 році признала право вживати національні мови в літургії, то це був великий крок уперед у мовній практиці західної Церкви. Як відомо, латинська мова була досі в загальному вжитку в римо-католицькій літургії й це мало за собою вікову традицію, що сягала початків християнства на Заході.

Інакше виглядала справа в східніх католицьких Церквах, а зокрема в українській. Поминаючи куртуазійні Великодні євангелія в грецькій, латинській, церковно-слов'янській та українській мсвах, довголітня мовна практика української католицької Церкви санкціонувала вживання т. зв. українізованої церковно-слов'янщини в богослужбі й запустила глибоке коріння в її обрядові традиції. Церковно-слов'янська мова в своїй фонетичній українізованій формі така близька сьогочасній живій українській мові, що можна сміливо твердити про її “рідність” з одного боку, а про “священність” з другого. Ближче автор цих рядків зайнявся цією справою в окремій доповіді в 1962-му році на одній із Студійних Сесій Українського Богословського Товариства в Вінніпезі (дня 29-го червня). Уся доповідь була записана на магнетофоні і зберігається в архіві УБТ. Надрукований був тільки конспект її в авторовій серії “Славістика”, том 45, Вінніпег 1962, стор. 58-59.

На цьому місці вважаємо за доцільне передруку-

вати згаданий конспект, що відзеркалює погляди автора цих рядків, щоб зробити їх доступними ширшому колу читачів:

“Доповідач дав широкий огляд розвитку української літературної мови, а зокрема її “невід’ємної спадщини” — українізованої церковно-слов’янської мови. Він проаналізував у теоретичній площині такі прикмети й функції літургічної мови, як традиція, емоційна насиченість, містичність і магічність слова, світський (секулярний) чинник та врешті пізнавальний аспект мовної комунікації. Він ствердив, що тоді, коли вживання літургічної мови є прямопропорційне до традиції даної Церкви, до емоційної насиченості (піднеслого стилю) й містичної функції слова, то навпаки — вживання літургічної мови є відворотно-пропорційне до світського (секулярного) чинника й пізнавальної функції мови.

У зв’язку з повищими засновками, прелегент висловився за вдержанням української церковно-слов’янської мови в українській Церкві з паралельним вживанням української народної мови (наприклад у церковному житті, в проповідях, закликах, релігійній літературі, тощо), а теж і в організованому релігійно-національному (в своїй основі) світському житті. Така постанова справи не виключає — на думку автора — перекладів Святого Письма на народню українську мову й уживання цього перекладу в літургічній практиці, зокрема в Америці й Канаді.”

До цих уваг можна додати, що при транслітерації кирилиці (якою досі богослужбові книги писані) на сучасний український правопис (напр. “Отче наш іже єси на небесіх...” і т. д. —) можна б остаточно зукраїнізувати на письмі наші літургічні книги. Бо ж правопис

кириличних текстів і так далеко відбіг від “клясичних” церковно - слов'янських перекладів. А це було б справжнє формальне наближення української церковної мови до мови літературної.

З уваги на повищі міркування можна твердити, що постанова Екуменічного Собору про введення національних мов у літургічну практику не торкається української католицької Церкви, бо ж рона — ця церква — мала й має свою українізовану слов'янську мову, що за собою має давню традицію й досі на 75% є зрозуміла для вірян. Що більше, можна твердити, що ця українська Церква на століття випередила в мовній “політиці” інші католицькі Церкви, що впродовж віків послуговувалися латиною — мовою чужою однаково німцям, як французам, англійцям та іншим народам. Бо ж у ніякому разі не можна порівнювати відношення їхніх національних мов до латини з відношенням української мови до (українізованої) церковно-слов'янщини. Ця остання це справді “невіддільна спадщина” української мовної традиції й української культури взагалі.

**

Венеції судилося бути сценою першої оборони церковно-слов'янської мови. Як відомо, св. Кирило й Методій по дорозі в Рим у 867 р. зупинилися на деякий час у Венеції; в цьому місті звели першу теологічну диспу-ту, обороняючи вживання слов'янської мови в літургії. В “Житті Костянтина (Кирила)” читаємо, що на цю диспу-ту зібралися “єпискоупи и попове и чрьноризьце яко врани на соколь”, закидаючи св. Апостолам слов'ян “триязичную ересь”, мовляв, Бога можна прославляти тільки трьома мовами: єврейською, грецькою й латинською. Св. Кирило по-мужньому обороняв становище церковно-слов'янської мови в богослужбі, називаючи

обмеження числа мов, якими можна славити Бога в небесах, до трьох “Пилатною” єрессю (тому що Пилат у цих трьох мовах помістив напис на Христовому хресті). При цьому він покликувався на вживання рідних мов у сирійській, перській, вірменській, арабській і інших Церквах. Чи переконав св. Кирило “триязичних єретиків”, чи ні, того не знаємо з його “житія”. Венецький епізод одначе кінчається вимовним ствердженням літописця:

“Сими же словеси и иними большими посрами я и от'иде оставль их”.

**
*
*

Не треба бути спеціалістом від догматики, чи канонічного права, щоб зрозуміти, що рішення про вживання однієї чи другої мови в літургії це справа обряду, форми, а не змісту, субстанції. Тим то видвигаючи проблему українізованої старо-церковщини як літургічної мови української католицької Церкви, ми насвітлюємо її з чисто мовознавчого не церковно-догматичного чи правного становища. Це тим більше, що вже в цій справі були голоси деяких вірян, які приблизно відповідають нашому становищу. І коли святі Апостоли слов'ян одинадцять століть тому боролися успішно за признання церковно-слов'янській мові рівноправности з грецькою, латинською й іншими мовами, то нам здається, що їхня перемога й успіхи зобов'язують до чогось тих, які тієї мови вживали впродовж дальших століть, надаючи їй що раз більше націоналізованого характеру. Треба при цьому взяти до уваги, що вся наша література старої доби в основі писана тією мовою...

КОНГРЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В БОЛЬЦАНО

Кожного, чи краще майже кожного, року в південно-тірольському місті Больцано (Боцен) відбуваються Міжнародні Конгреси, організовані Інститутом ім. А. Росміні. Ці конгреси мають на меті дати змогу дослідникам (тут передусім філософам, соціологам, мово- й літературознавцям) продискутувати деякі актуальні питання європейської культури, познайомитися особисто й намітити шляхи міжнародної співпраці в спільних питаннях. На конгреси до Больцано приїждять із усіх усюдів спеціалісти, при цьому відчувається перевагу італійців та німців. З українських учених участь у цих конгресах брали сл. п. проф. Іван Мірчук (з Мюнхену), проф. Ол. Кульчицький (з Сарселю), проф. К. Біда (з Оттави) й інші.

Автор цих рядків був двічі учасником больцанських конгресів: раз у 1961 р., вдруге в 1964.

Перший конгрес був присвячений проблемі європейської єдності й тоді довелось відчитати доповідь про "Український та російський підходи до європейської єдності". Як співучасник, проф. К. Біда так оцінив цей конгрес у своєму звідомленні з нього в "Свободі" ч. 210 (З. XI. 1961):

"У днях 29 серпня — 2-го вересня ц. р. відбувся в Больцано, в північній Італії, П'ятий Міжнародний Конгрес Європейської Культури, організований Міжнародним Інститутом Високих Студій ім. А. Росміні. До

прекрасного альпійського міста, що розкинулося біля підніжжя величних Доломітів, з'їхалися визначні європейські гуманісти, щоб продискутувати ряд питань, які в першій мірі стосуються до справи європейської культурної єдності.

Активну участь у Конгресі взяли такі визначні вчені-філософи, правники, педагоги, як К. Баталія, професор філософії Болонського університету — президент Міжнародного Інституту Високих Студій ім. А. Росміні, Л. Легаз-Лякамбра, професор філософії Мадридського університету, Ф. Л'Гюер, директор осередку Високих Європейських Студій у Штрасбурзькому університеті, Й. Валь, професор філософії у Сорбоні, професор Люндерс, директор Католицького Центру Кінематографічної Асоціації у Брюсселі, Ф. Ульріх, професор Високої Педагогічної Школи у Регенбурзі, Е. Джілсон, засновник і директор Інституту Середньовічних Студій у Торонтському університеті, визначний європейський гуманіст, що працює на цьому континенті, і багато інших.

Ідея європейської культурної і політичної єдності, що становила головну тему Конгресу, могла, як підкреслив один із визначних учасників, здаватись утопією, бо саме в той час вся світова преса заговорила про можливість вибуху війни у зв'язку з загрозливою ситуацією в Берліні, який став символом повного політичного й культурного роз'єднання Європи, роз'єднання, якого європейці ніколи не переживали в такому масштабі в минулих століттях. І наче на підтвердження утопійності головної ідеї Конгресу в той же час Болцано як і весь південний Тіроль перебували в стані військового поготівля, викликаного автономічними

постулятами та революційними актами австрійського населення в цій частині Тіролю.

Проте, хоч з практичної точки зору тематика й ідея Конгресу могли видаватись утопійними, у своїй суті вони якраз відповідали потребам сучасної хвилини, бо охоплювали частину важливих актуальних проблем, без розв'язання яких культурної єдності сучасної Європи, яка цементувала б життя народів та їхні політичні взаємовідносини, не може бути.

У своїх прелекціях європейські гуманісти зосереджували увагу на історичному аспекті європейської культури, на проблемі духового розвитку, на питаннях політичних, економічних, правних і соціальних. Кидаючи проєкцію в минуле, вони все таки залюбки повертались до сучасних проблем, які зависли над Європою. Під цим оглядом характеристичною була доповідь проф. Е. Джілсона, яку він виголосив на відкритті Конгресу.

Проф. Джілсон говорив на тему: “Духова єдність Європи в середніх віках з перспективи сучасності”.

Почавши від політичного трактату Данте “Монархія”, в якому великий поет Середньовіччя створив свою власну ідеальну концепцію універсальної монархії, Е. Джілсон розглядав деякі проблеми середньовічної і сучасної Європи. Середньовічна Європа була багато тісніше об'єднана культурно й політично, ніж сучасна. Європа послабла внаслідок заломання інтелектуальної, релігійної і політичної єдності. Це заломання спричинене було прагненням поодиноких народів творити свої власні, суб'єктивні, а разом із тим фальшиві вартості. Прийшовши до своєї національної свідомості, народи почали вважати за найвищу вартість усе, що стосувалось тільки до їхнього власного народного колективу.

Усе, що було їхнє, було справедливе, вартісне і добре тільки тому, що воно було їхнє. Все те, що один нарід вважав за вартісне для себе, мало бути вартісним і для всіх інших. Коли цієї “аксіоми” інші народи не хотіли сприймати, її накидали силою. Саме в такий спосіб починали перевиховування в ім'я цивілізації, далі приходили до колонізацій, завоювань, що їх переживали й постійно переживають європейські народи. І все це в ім'я високих вартостей і майбутнього добра народів.

І власне тепер є ми свідками чергової великої затії, яка йде із Сходу. Створив її російський націоналізм, прикритий маскою комунізму, націоналізм, який так виразно виявився ще у російського слов'янофіла Кірієвського, що пророкував культурне й політичне об'єднання Європи під проводом Росії. Як колись Наполеон хотів зфранцузити Європу в ім'я ідеї свободи, як Гітлер хотів згерманізувати її в ім'я своїх законів раси, так тепер Росія хоче зрусифікувати Європу, а як вдасться, то й увесь світ, в ім'я робітничої класи. Отже, стара практика під маскою іншого ідеалу. Не можна точно сказати, чим ця затія скінчиться. Ціна її буде дуже велика, а вислід, мабуть, однаковий: гроза пройде, океан втихне, і його води закриють кораблі, які потонули.

У нинішній ситуації з фальшивими ідеями і вартостями треба прагнути до глибокого духового оздоровлення, що його можна досягнути передусім через виховання нового покоління. Молода генерація мусить вірити в об'єктивні вартості та ідеали. Любов і справедливість мусять стати основою її життя. Любов до своєї батьківщини, пошана до чужої у молодого покоління гарантують культуру та свободу в цілому світі.

Оце провідні думки гуманіста Е. Джілсона, що він їх виголосив у своїй прелекції. Нав'язуючи до цієї те-

ми, професор Яр. Рудницький у своїй доповіді на цьому Конгресі проаналізував два різні підходи до ідеї європейської єдності у слов'янському світі. Один з них, експансивно - імперіалістичний, репрезентований Кірієвським, Пушкіним, Блоком та ін., а другий ідеалістично - ліберальний репрезентований Кріжанічем, Міцкевичем, членами Кирило - Методіївського Братства в Києві, а головню Тарасом Шевченком, які в своїх творах давали програму мирного співжиття не тільки слов'янських, але й інших народів світу.

Конгрес відбувся на високому рівні і порушив важливі питання сучасного життя. Але насувається питання: чи думки гуманістів про потребу глибокої духової реформи людини, реформи, яка єдина може причинитися до оздоровлення культурних та політичних відносин в Європі і в цілому світі, доходять до кабінетів тих, що правлять суспільствами і державами?"

Стільки проф. Біда — очевидець Конгресу з 1961 р.

В доповненні до його звідомлення треба додати, що на виставі книжок, яку влаштовано з нагоди Конгресу, були деякі видання УВАН (головню з шевченкіяни), та що деякі з них (привезені в більшій кількості) були роздані між учасниками Конгресу. Тут головню йшло про брошури сл. п. проф. В. К. Матьюса з Лондону про Т. Шевченка, що її УВАН у Канаді передрукувала в серії "Славістика" в 1961 р. Треба теж відмітити участь "культурного атташе" канадської амбасадн з Риму д-ра Кувретта з дружиною, що тоді дуже подружився з обома українськими учасниками з Канади.

**

Конгрес у 1964 р., що відбувся в днях 29. VII — 1. IX., проходив під загальним гаслом перспективи "Людини майбутнього" в обличчі культури й технологічної

цивілізації. Цю проблему обговорювано з найрізніших аспектів: філософічного, психологічного, соціально-правного й т. д. Доповідь автора цих рядків, що відбулася дня 29-го серпня, мала за основну тему “Культури в контактах”. З уваги на 150-річчя народження Т. Шевченка присвячено першу частину доповіді інтерпретації “свого” й “чужого” в людському житті згідно з відомим висловом Шевченка з “Послання”

“і чужому навчайтесь”
(інтелектуальне сприймання)
“свого не цурайтесь”
(інтелектуальна, емоціональна
й вольова настанови)

В другій частині доповіді навітлено проблему “двокультурности” (бікультуризму) в найрізніших країнах, даючи нову типологію міжкультурних взаємин у світі, а саме (1) енклавні культури, (2) симбіотичні, (3) мішані. Окрему увагу присвячено зниклим культурам та впливові технологічної цивілізації на майбутню еволюцію людської культури по всьому світі.

Наша доповідь, що була виголошена в англійській, німецькій і українській мовах (цитата з Шевченка) викликала живий обмін думками. Найцікавіші (для доповідача) були завваги проф. фон Іванка з Грацу (Австрія), що в основі піддержували його схему, модифікуючи її головно в сфері культурного розвитку “людини майбутнього”.

МИСТЕЦЬ, ЩО КЛИКАВ НЕБО НА ПОМІЧ...

У Венеції жили й творили деякі славні італійські малярі, як напр. обидва Белліні, Венеціано, Лотто, Віваріні, Кривеллі, Карпаччо, Тіціян, Веронезе й інші. Після деяких у Венеції залишилися найкращі твори, згадати хоч би Тінторетто, що працював довгі роки в “школі” св. Роха й залишив по собі такі архитвори, як “Благовіщення”, “Христос перед Пилатом” та інші. В історії мистецтва вони відомі під назвою “Венецької школи”, що пережила свій розквіт у XVI ст. разом із політичним значенням Венеції. В дальших століттях мистецьке життя “перли Адріатики” слабне як “рожевий відблиск заходу політичної могутності й економічної сили старої Венеції” (Грушевський ЛНВ. 44, 307). Пам’ятки мистецтва, культури в часах упадку розбрелися по широкому світі й те, що залишилося в Венеції, дає тільки слабе уявлення про справжній стан мистецької творчости.

До венецьких мистців, що за їхніми творами треба шукати всюди крім Венеції, належить Джованні Антоніо Канал (1697 - 1768), відомий більше під мистецькою назвою Каналетто. Його твори — реалістичні красвиди Венеції знаходяться в Англії, і в Німеччині, і в ЗДА, і в Канаді. І от заходами трьох канадських власників Каналетто: Національної Галерії в Оттаві та міських галерій Торонта й Монтреалу в 1964 р. влаштовано першу збірну виставу Каналетто в цій країні: до Торонта “приїхала Венеція” на час 17. X. - 15. XI. 1964, до Оттави

4.XII. 1964 - 10. I. 1965, й до Монтреалу 29. I. - 28. II. 1965. *)

Коли б Каналетто жив сьогодні, то він напевно дістав би якщо не золоту медалью від міського туристичного уряду Венеції, то принайменше процент від кількості захочених його полотнами відвідувачів цього міста за мистецьку рекламу Венеції. Оглядаючи безліч сцен із життя Венеції, схоплених пензлем мистця, ви поволі забуваєте про те, що ви в Торонті чи Оттаві і переноситеся над Великий Канал, площу св. Марка, перед “школу” й церкву св. Роха й на інші місця Венеції, змальовані з прецизною детальністю й прекрасною перспективою розмірів та віддалі.

Що вражає у кожному образі Каналетто, це венецьке небо. Воно не тільки служить до продовження перспективи пейзажів, але завжди творить органічну частину композиції. Правда, можна б думати, що венецьке небо завжди соняшне, погідне, безхмарне. Тим часом у Каналетто воно злегка покрите білими хмарками - баранчиками й цим синхронізоване з цілістю ситуації. Хмаринками він не тільки вбиває монотонію пейзажного фону, оживляючи образ, але й підкреслює його світлотінність та різноманітність кольористики. Приликаючи таким чином небо “на поміч”, Каналетто осягає заплановану композиційну ефективність образу і тим самим виявляє одну типову деталь у своєму власному стилі.

Насувається питання, чому сьогодні немає мистців

*) Цікаво відмітити, що в ментальності деяких культурних діячів Канада кінчається на Квін Стріт Вест у Торонті й такі вистави неможливі даліше на захід.

типу Каналетто? Відповідь (якщо, не одна з відповідей) ясна: При допомозі “Аґфи”, чи “Кодахрому” можна сьогодні досягнути подібних ефектів кольористики й світлотіней в ділянці т. зв. мистецької фотографії. Тим то кожний відвідувач вистави Каналетто з подивом ставиться до маляра, що технікою свого “збагаченого реалізму” не тільки випереджував модерну “мистецьку фотографію”, але зумів підшукати для себе відповідне підсоння й відповідну тематику. Венеція 18-го сторіччя багато завдячує Каналетто щодо своєї популяризації в світі, а ми, оглядаючи її дня 11-го листопада в год. 8-10 вечора Р. Б. 1964, ніяк не могли визбутися враження, що ми не в Венеції, а в Торонті, Канада...

* * *

З нагоди канадських вистав Каналетта об’їздив більші міста Канади з доповіддю про мистця директор мистецького музею з Венеції, д-р Терезіо Пінятті. Забрив він (здається перший раз у своєму житті) і в манітобські сніги, приїхавши з доповіддю до Вінніпегу дня 26 лютого 1965. На жаль, мало вінніпезців обзнайомлених із творчістю Каналетта й тому небагато їх явилось того вечора в міській Мистецькій Галерії послухати його — тонкого знавця Каналеттського реалізму. Але нікуди правди діти, на основі репродукцій, що їх висвітлено в часі доповіді, аж ніяк не можна було собі створити уявління про справжню вартість творів мистця. Сам доповідач дуже подрібно розказав про життя й працю Каналетта, дав спробу аналізу його “Портретів Венеції”, все ж у цілому залишилося враження чогось недосказаного, недовершеного... І ще котрийсь там раз підтвердилася незаперечна правда, що ніякими теоретичними міркуваннями, заявами, ні-

якими репродукціями не можна заступити мистецької дійсності такої, яку в оригіналі створив мистець. Його твори “говорять” багато сильнішою мовою, чим усі хоч би й найбільш старанні зусилля заступити їх теоретичними й фотомеханічними підмінками.

Число слухачів на викладі д-ра Пінятті потвердило ще котрийсь там раз, що Жіночий Комітет Міської Галерії потрапить зібрати більше дам “з доброго дому” на чайку й показі печива, чим на цікавому й унікальному викладі мистецтвознавця...

РЕМІНІСЦЕНЦІ З ПІЗИ

Як згадувано, Міжнародний Конгрес Назвознавства в 1961 р. відбувався в двох італійських містах — Флоренції й Пізі. Аранжерам його не так ішло про те, щоб показати похилу вежу як туристичну атракцію цього міста, як про його прекрасний старий університет і наукові заклади. В цьому університеті відбулося кілька доповідей, були оглядини його будинків, бібліотеки, офіційні прийняття в ректора і деканів, тощо. Піза скупченістю своїх університетських приміщень наблизила учасників конгресу, а опісля спільний обід і прогулька по місті ще більше підсилили товариські взаємини між представниками поодиноких країн.

В Пізі, пригадую, я найбільше часу провів у товаристві професора Тадеуша Лера-Сплавінського та його дружини. Ми згадували “старі часи”, обговорювали теперішні наукові справи плянували майбутні...

Пригадую... Лер-Сплавінський — один із найбільш заслужених мовознавців - славістів, ономаст, учений великого формату, професор Львівського (в 1920-их роках) і Краківського університетів, член багатьох академій наук і наукових товариств, автор багатьох наукових праць, окремо займався українською мовою, її походженням, історією й сучасними говірками. Як професор Львівського й Краківського університетів він мав змогу безпосередньо стрінутися з українською мовною стихією — з своїми студентами й так зродила-

ся перша праця про живу мову українців п. н. “З фонетики малоруської”, надрукована в польському науковому журналі “Праце фільольогічне” в 1916 р. Вона доповнювала авторові спостереження чисто теоретичного характеру, висловлені в рецензії на граматику Ст. Смаль-Стоцького й Гертнера в “Рочніку Славістичному” т. 7. У цій рецензії, як теж і в пізніших працях, включено з останньою “Початки української мови” (1954) Лера-Сплавінський стояв на позиціях т. зв. праруської мовної єдності, тобто на становищі спільної доби мовного розвитку, що її пережили предки теперішніх українців, білорусів і росіян. Правда, Лера-Сплавінський в протилежність російським ученим, зокрема А. Шахматову, замість трьох відламів східного слов’янства (північного, східного й південного) приймав тільки два: північний і південний, включаючи до першого племена кривичів і словенців (новгородських), а до південного всі інші племена східно-слов’янські. Як відомо, обидві концепції і Шахматівську і Лера-Сплавінського поборював Ст. Смаль-Стоцький. Коли одначе слідкувати за науковою дискусією тих часів, включно з останніми працями Лера-Сплавінського на цю тему, то треба признати їй високо-науковий характер, джентльменський підхід до думок противника й натиск на шукання правди, а не приниження опонента. Цей підхід зокрема вражає людину, що звикла до рідного голословного способу дискусії з лайкою, ображенням противника та дешевим стилем... От хоч би взяти становище Лера-Сплавінського до справи письма перед введенням християнства на Русі. В окремій праці на цю тему в “Рочніку Славістичному” т. 8 він аналізує всі дотеперішні погляди на цю тему й доходить до висновку, що

“з усіх пропонованих розв’язок найбільш тверезо й правдоподібно звучить припущення, що Костянтин стрінувся на Криму з перекладом св. Письма на готську мову, писаним старовинним готським алфавітом; називання його й самого тексту “росьски”... стояло в зв’язку з давньою грецькою назвою “Росс” на означення скандинавських варягів...” У такому стилі видержані й інші полемічні статті й праці Лера-Сплавінського. Він завжди уважливо прислухався до думок і поглядів інших, але одночасно вимагав солідності в праці й матеріалу для обоснування тверджень. Такі ж вимоги ставив і до себе в своїй науковій праці.

Тадеуш Лер-Сплавінський мав значний вплив на виховання й працю деяких українських мовознавців. Тут передусім можна назвати Ів. Зілинського, Й. Шемлея, Т. Пачовського й ін. Його ідея — опрацювати праслов’янський словник і континуацію його в поодиноких слов’янських мовах дала поштовх для праць у цій ділянці в польській, чеській, болгарській та інших мовах. У 1962 р. зладив лектор Г. Вібе в Манітобському університеті магістерську дисертацію п. н. “Праслов’янський елемент у російській, українській та білоруській мовах”, в якій багато місця відведено ініціативі Т. Лера-Сплавінського й в основі прийнято його методу праці. Як тимчасовий прелімінарний підсумок усіх студій на цю тему вийшла в р. 1964 в Празі книга Ф. Копечного “Основний праслов’янський словник за сіб”. Отож треба признати, що Лер-Сплавінський мав широкий розмах у підшукуванні наукових проблем і давав поштовх для праці в одній чи другій ділянці слов’янського мовознавства.

Живо цікавився він і етимологією. Дав багато по-

яснень слов'янського назовництва, поодиноких слів (з українських пояснював слова “бути” й “що” в 1925 р.). Під кінець свого багатотрудного життя він (наспілку з К. Полянським) опрацював “Етимологічний словник мови полабських деревлян”, в якому дуже дбайливо наведено й український матеріал у порівняльній слов'янській частині.

Лер-Сплавінський живо цікавився й етимологічним словником української мови. Ще на мовознавчому конгресі в Осло, Норвегія, в 1957 р. він пильно розпитував про поступ праці над цим словником і навіть досить енергійно настоював: “Киньте все, видавайте цей словник!”. А в 1961 р., під час зустрічі в Пізі на згаданому конгресі одне з його перших питань було: “Як же словник?” Маючи вже тоді деякі гасла готові, я провів з ним, його дружиною й проф. Георгакасом окреме пополудне, дискутуючи методу праці й поодинокі слова. Пригадую, що йому подобалося тоді моя етимологія Шевченківського слова “кебета”. Й не думалося тоді, що це була наша зустріч остання... З початком 1965 року прийшла вістка з Кракова, що професора Лера-Сплавінського не стало в живих.

“ВІЗАНТІЯ ЗАХОДУ”

“Візантією Заходу” називають місто Равенну, а це з двох причин. Поперше тому що, вона була деякий час насправді столицею західно-римської імперії, заступаючи за часів Гонорія й Галли Плаціди (5-6 ст.) знищений “варварами” Рим. А коли в 540 році Равенна дісталася під зверхність Візантії, східно-римські імператори, а зокрема Юстиніян і Теодора, особливо піклувалися розбудовою міста, його християнізацією а в парі з цим церковним мистецтвом.

Друга причина цієї назви — мозаїки, що не тільки ведуть свій початок із Візантії, але поруч неї дають унікальний зразок високорозвинутого мистецтва в цій ділянці. Равенські мозаїки в церкві св. Віталія, в мавзолеї Галли Плаціди, чи в новій базиліці св. Віталія відзначаються живістю кольорів, симетрією розплянування, виразністю й реалізмом зображення постатей, гармонією відтінків світла й тіней та вишуканою декоративністю. Захоплювалися ними мистці й поети. Данте напр. назвав їх “симфонією кольорів”.

В наші дні равенські мозаїки є джерело інспірації й немало причиняється до відновлення цього роду мистецтва в Італії й по широкому світі.

“Погружена в віках” Равенна робить на відвідувача дивне враження. Старовинні мури первісної столиці, місцями прекрасно збережені, говорять про минуле. Нагадують його й могила-мавзолей Теодорика й

церкви з часів християнізації міста. Могила Данте — “вигнанця флорентійського”, що тут закінчив свою життєву мандрівку в 1321 р. говорить мовою італійського культурного ренесансу. Модерні будови коло станції, гук авт і мотоциклів переносять нас у ХХ століття, первозне, непевне, бурхливе. Все ж посидіти за чашкою чаю на гомінкій “площі Народу” перед міською радницею — не тільки насолода, але природна потреба втомленого духа й тіла...

* * *

В моєму подорожньому записникові Равенна займає окреме місце. Як відомо, в 1965 р. Італія, а з нею весь культурний світ, відзначали 700-річчя народження Данте Аліг'єрі. Дня 16-го липня Українська Вільна Академія Наук — УВАН у Канаді вшанувала ці роковини окремою сесією в Вінніпегу. Тоді ж рішено відзначити цю дату в Італії передачею на й старіших українських перекладів “Божественної Комедії” Івана Франка й Лесі Українки бібліотекам у Флоренції й Равенні. Люксово оправлено фоторепродукції цих перекладів з емблемами УВАН і спеціальними дедикаціями, що їх підписали крім членів Президії УВАН, письменники Євген Маланюк і Святослав Гординський, мистець Лев Молодожанин, а від вінніпезької групи “Слова” пані О. Войценко й М. Рудницька.

Приїхавши до Равенни в спекотливу суботу 7-го серпня, я застав усі установи включно з бібліотекою й міською радницею зачиненими. Тільки могила-мавзолей Данте, церкви, крамниці й ресторани були доступні. Відвідуючи в суботу пополудні могилу-мавзолей я завважив, що люди частенько приходять туди, а теж і те, що музейний кустос увесь час на службі. Виринув

плян — в даній ситуації найкращий — скласти від УВАН вінок на могилі Данте й одночасно передати один примірник перекладів Франка й Л. Українки кустосові для дальшої передачі для колекції Данте в Бібліотеці Классензе. Впевнившись в тому, що вінки на могилу приймають (було їх уже багато перед тим від різних установ, товариств, груп), я розшукав відповідну крамницю, замовив лавровий вінок з синьо-жовтими лентами й чекав другого дня...

В неділю о 8-ій годині ранку великий вінок стояв на долині в готелевому голі. Несучи його під звуки недільних дзвонів мені здавалося, що це справді унікальний святковий день “сгоже сотвори” Господь. Виявилося, одначе, що могила-мавзолей Данте іще зачинена, треба б подождати до 9-ої години. Залишивши вінок у входових дверях, я пішов поспішати до відомого мені з учора ресторану під відкритим небом напроти міської радниці. На моє велике здивування радниця була відкрита. Я кинувся туди після сніданку й зустрів чимало людей; одні “урядували”, інші оглядали залі й старовинні коридори. На моє прохання викликали генерального секретаря й референта справ культури міської ради д-ра Р. Уліссе Бедескі. В приязності його й інших урядовців ми списали відповідний протокол про мою місію, він власноручно написав потвердження про книжку перекладів, запевняючи, що вона буде включена в виставу Данте в місяці вересні, а потім буде зберігатися в Бібліотеці Классензе. Як реванж за труд він офіційно в імені міста передав мені меморіальну равенську медаль Данте, за що я склав йому на місці подяку.

Залишалася ще справа вінка. В товаристві д-ра Бедескі й ще декількох осіб ми пройшли кілька кварталів

і зупинилися перед могилою-мавзолеєм Данте. Тут очікував нас (повідомлений телефоном із радниці) кустос музею - заповідника М. Фусконі разом із своїми помічниками. В самому мавзолеї, що збудований на зразок малої базиліки Галли Плаціди, товпилося вже значне число ранніх відвідувачів. Помічник Фусконі зробив для нас місце, ми усталилися в півколо й після одної хвилини мовчанки я склав “корону лавреату” у підніжжя могили Данте поруч бронзового перманентного вінка від італійського народу. Д-р Бедескі пояснив привним по-італійському, в чому справа. Тоді наступив черговий акт церемонії: рецитація українських висловів про Данте в українській мові. Зацитовано Шевченка, Куліша, Л. Українку й Ю. Клена. У величній тиші святкової атмосфери пролунали слова:

...Дантове пекло палає,
Пекло страшніше горить в нашім краю, —
Чом же в нас Данта немає?

Дехто з привних прикляк, дехто дивився на нас здивованими очима, ще інші чекали, чим те все скінчиться.

Остання частина церемонії — меморіяльний запис у ювілейній книзі, що її приніс кустос. Вписано відповідну дедикацію українською мовою.

Повагом виходимо з мавзолею. Ті що залишилися, підходять до вінка й оглядають його, синьо-жовті менти й напис:

Academia Scientiarum

Ukrainensis Libera — UVAN

— З Києва? Зі Львова?

— Ні, не з Києва, й не зі Львова, а з вільної Канади — “УВАН Канадезе” — паде пояснення.

Після церемонії — оглядини заповідника - музею з багатьма цікавими експонатами, а там сердечний стиск рук — місія закінчена, несподівано добре, несподівано успішно. Їдемо далі — avanti, sempre avanti!

* * *

Дещо відмінно пройшла подібна акція УВАН у Флоренції. Тут уже без вінка, промов, тощо. Знайомий із-перед років і повідомлений заздалегідь про мій приїзд, директор Національної Центральної Бібліотеки д-р Е. Кассамасіма прийняв офіційно дар УВАН і запросив мене особисто примістити його за склом у виставі перекладної Дантіяни. Ось його письмо-подяка:

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE

La Biblioteca nazionale centrale di Firenze ringrazia a mio nome l'Accademia delle scienze ucraina per il dono graditissimo della prima traduzione ucraina della "Divina Commedia" a cura di Ivan Franko e Lesia Ukrainka.

Il dono verra subito esposto alla Mostra di codici e di edizioni dantesche, attualmente allestita in questa Biblioteca in occasione del VII Centenario della nascita di Dante.

IL DIRETTORE

(Dott. Emanuele Casamassima)

СІРМІОНСЬКИЙ “ЗАКУТОК”

Підальпійські озера — Ляго Маджоре, Комо, Ізео й інші мають свою заслужену “славу славному” в поетично-туристичному світі, а перше з них описав уже Куліш у вірші п. н. Lago Maggiore.

Песимізмом віс з цього Кулішевського вірша, але... поетові все вільно. Інакше з туристами. Вони захоплювалися й захоплюються небуденною красою Ляго Маджоре й інших підальпійських озер.

Проте приклонники “небитих туристичних шляхів” обминають ці озера й разом із тубільцями (й німцями) вибирають такі місцевості як Ріва, Пескієра, Десенцано, Сало для літнього відпочинку над озером Гарда. З усіх надгардських курортів найкраще — на нашу думку — Сірміоне, положене на вузькому півострівчикові цієї ж назви. Не хочемо бути занадто суб’єктивні в оцінці сірміонського мальовничого “закутка” й для піддержання її можемо відкликатися до клясичних звеличників “Сірміо” — Катулла, Вергілія, чи італійського поета Кардуччі, що всі захоплювалися мальовничістю півострова й перебували на ньому для відпочинку й поетичної інспірації.

Сірміонський півострів — одна з перлин італійських курортів втішається й сьогодні значною популярністю італійців. Крім відпочинкових атракцій він дає можливість сірколікування природними джералами й

сюди приїздить майже весь рік недужі на ревматизм, артрит, різні запалення й глухість. Окремий глухолікувальний заклад у Сірміоне має заслужену славу в медичному світі.

Побіч модерно влаштованих лікувальних закладів, побіч люксових готелів і вишуканих пансіонів, Сірміоне притягає увагу відвідувача слідами минулого. Старовинна романська церковця св. Петра на найвищому місці містить на стінах рештки фресок із XI ст., парафіяльна церква з XIV-го ст. з малюнками, середньовічний замок на воді — все це надає Сірміоне окремого чару й подиху традиції... Найцікавіші з цього погляду руїни римської вілли з I-го сторіччя перед Христом. Є здогад, що ця вілла належала самому Катутлові й він тут писав свої поезії. Що вражає глядача, це прекрасне положення її на крайчику півострова, облитому з трьох сторін синьозеленими водами озера Гарда. Відкопані в минулому сторіччі мури свідчать про плянову пізньо-римську будову з перістилем, колонадами, їдальнею (тріклініум), атріум, коридорами, спальнями, “вікном до раю” й багатьма малими залами по боках. Ціла будова тоне в оливкових садах, кипарисах, кущах, квітах. Коли проходжуватися по садах, майже на кожному кроці простягається перед вами новий прекрасний краєвид з далекими альпійськими верхами на обрїю й осоняшненими водами озера. Сірміонський “закуток” подекуди нагадує Капрі з тією різницею, що тут менше гамірливих туристів і довільні води спокійніші.

Як усюди в Італії, життя в Сірміоне пливе двома денними наворотами — вранці, перед сівстою, й поплудні після неї. Осередком руху, звичайно, є площа пе-

ред портом, куди майже щогодини припливають і відпливають пасажирські лодки й кораблі. Є тут велика кількість моторових лодок-таксі, що за дві тисячі лірів обвозять цікавих докола “Катуллової вілли” й пляжі - лідо на східному боці півострова. Не вважаючи на розмірно велику кількість жителів і туристів Сірміоне дуже чисто вдержане; має багато травників, квітів, прикрас. Чемна прислуга, ввічлива адміністрація, ненахабні продавці — все це залишає прекрасний спогад у душі й заохочує до перебування “йще колись” — *arvederci Sirmione!*

**До стор. 102: Автор книжки з родиною проф.
Лера-Славінського в Пізі 1961 р.**

ПРОЩАЮЧИСЯ З ІТАЛІЄЮ

В середземноморському фразеологічному словникові Бріндізі в Апулії — перший і головний порт на шляху із сходу на захід: “В Бріндізі Італія вітає й зустрічає всіх подорожніх із далекого й близького Сходу” — кажуть офіційні путівники, енциклопедії, довідники... Їдучи “проти хвиль традиції” в Бріндізі я попрощався з Італією пам’ятного 13-го серпня Р. Б. 1965.

* * *

Місто зробило на мене додатне враження. В протилежність до таких портових осередків як Генуя, Венеція, Неаполь, а головно Палермо, Бріндізі “грішить” чистотою, впорядкованістю, розмірно малою кількістю авт і ваговозів, модерними будовами й спорудами в порті. Коли в Римі, Флоренції, Міляно й інших містах серпнева спека не дає дихати, то в Бріндізі приємна прохолода від моря ставить під сумнів здогад, мовляв, на півдні Італії ще гірше.

Може тому власне обидві бібліотеки в Бріндізі — провінційна й архієпархіяльна “де Лео” — відкриті в серпні для користування, може тому в готелях і ресторанах менше охолоджувачів, може тому ті, що знають справу, їздять на вакації до Бріндізі, або до довкільних місцевостей над Адрією. Вперше в Італії, сидячи в Бріндізі в бібліотеці, я мусів накинути на себе піджак. Правда, в обох згаданих бібліотеках не було від чого ду-

же пріти — україніка в них рівна абсолютному зеру. Єдине приємне в обох було поважне число користувачів, в тому більшість молодих.

Напроти провінційної бібліотеки знаходиться музей археологічних знахідок із цілої околиці. Як частина колишньої Великої Греції, Бріндіжчина багата в пам'ятники грецької скульптури й культури взагалі. Окрема зала музею присвячена інскрипціям; у ній теж багато грецьких написів, головно з гробівців, поруч із сврейськими й пізнішими латинськими.

Дві пам'ятки одначе підкреслюють у Бріндізі приналежність міста й околиці до римської імперії. Одна з них — колюмни славної вія Аппія, що, починаючися в Римі, вела на південь до Неаполю, а звідтам до Бріндізі, кінчаючися перед самим портом. “Зуб часу” знищив ліву з них, але права збереглася в своїй первісній корінтській красі й формі й сьогодні символізує Бріндізі як старий комунікаційний центр між сходом із заходом.

Друга пам'ятка римських часів — дім, у якому закінчив життя Публій Вергілій Марон у 19 р. до Христа. Пропам'ятна таблиця (чомусь по-італійському) й пам'ятник на середині портової площі свідчать додатньо про нащадків пізніх, що не забули свого клясичного барда, його безсмертної “Енеїди” й місця, де він знайшов свій останній спочинок.

Християнська епоха засвідчена в Бріндізі чудовими базиліками романського стилю (напр. церква Пречистої Діви), монастирями, церковними пам'ятниками, тощо. Є сліди й по варягах-норманах. До сьогодні збереглася криниця-фонтан норманського короля Тан-

креда, що в 1192 р. оженив тут свого сина Рогера з Уринією — візантійкою й на знак цього збудував мешканцям Бріндізі криницю з...холодною, чистою водою.

Модерна доба позначена в Бріндізі цікавим архітектурною символікою пам'ятником "невідомому морякові", що в формі керми височиться при в'їзді до бріндізького порту.

* * *

Старовинна колюмна вія Аппія й сучасний пам'ятник-керма прощали мене в Бріндізі як символи минулого й сучасного соняшної Італії. Краса й сила, природа й людська рука, духовна тяглість і успішне намагання вдержатися на поверхні сучасної технології, контрасти людської душі, соціальні й матеріальні протилежності, а головню синкретизація минулого й сучасного в одну культурну синтезу, якій на ім'я Італія, все це полонює, захоплює, прив'язує. Коли ж до того додати українську субстанцію, що віками протискалася, й ще досі в'яжеться з місцевою дійсністю, то треба об'єктивно признати, що Італія залишиться в українській духовості як може ніодна західно-європейська країна — близькою, хоч далекою, — рідною, хоч чужою...

ADDENDA

Крім багатьох пресових звідомлень про акцію У-ВАН із Канади в Італії в українській, італійській та англомовній пресі треба б відмітити приватні відгуки, що їх пересилали й пересилають на руки автора, чи на адресу УВАН у Вінніпезі, відвідувачі Італії, як напр. проф. Кость Біда з Оттави, пані Ольга Войценко з Вінніпегу й інші. Для прикладу цитуємо на цьому місці лист пані Войценко з Капрі з датою 16-го вересня 1964 (в скороченні):

... Перебуваючи в Італії я не могла відмовити собі великої приємності відвідати знову "острів Коццубинського", тимбільше, що Ви провели там недавно УВАНівську акцію К", про яку стільки писалося в пресі з нагоди роковин цього письменника. Отже я приїхала сюди в понеділок, 14-го вересня, рано. Погода чудова, чудова: соняшно, тепло без вітру, прямо так, якби замовив наперед. Щоб не тратити багато часу на шукання кімнати, я подалась зразу в той сам готель, де я жила в 1962 р. ("Флоридіана") й дуже з нього задоволена — чисто, привітно, тихенько, а що найважливіше — не дорого (4,000 лірів з півпансіоном, а годують тут прекрасно, аж забагато).

Моє перебування тут цим разом відмінне від попереднього: приїхала в інший час (тоді був травень, тепер багато тепліше) і почуваюся зовсім інакше; але найзамітніше те, що я тепр ходжу не по Капрі, а по

“острові Коцюбинського”. Минулого року я прочитала його цікаві листи з Капрі й вони інспірували мене до написання статті “Коцюбинський на Капрі” в альма-нахові “Українського Голосу”. Бачу теж сліди Ваших і УВАН-івських заходів відмітити перебування Коцюбинського на Капрі... Отже тепер, коли проходжуюся вузькими доріжками Капрі, чи буваю на Піяцці, чи на Маріна Гранде, або Пікколо, наче ввижається мені Коцюбинський — соняшно-усміхнений і захоплений красою цього острова.

Перед від'їздом Ви просили мене перевірити, чи передані Вами портрети й книжки зберігаються в належному порядку. Отже хочу повідомити Вас, що так. Правда першого дня після мого приїзду на Капрі, бібліотека була зачинена, але я відвідала пані Л. Черіо-Голт, що, як Вам відомо, є президенткою фундації капрійських дослідів. Вона прийняла мене в своїм приватнім помешканні, що знаходиться на найвищому поверсі будинку фундації. Якраз вона дістала світлини з Вашого перебування тут та вручення портрету Коцюбинського. Знімки вийшли дуже гарно й пані Черіо-Голт обіцяла їх Вам вислати.

Я згадувала їй про листи Коцюбинського з Капрі й вона дуже ними зацікавилася — хоче мати їх для архіву фундації. Ми довго говорили про всякі справи зв'язані з цим; потім вона вивела мене на терасу дому й показала прекрасні краєвиди Капрі і моря. Час пролетів стрілою й ми розійшлись, як близькі друзі. Щойно другого дня я відвідала Публічну Бібліотеку. Дуже мене зворушило, коли я переступивши поріг головної кімнати побачила портрет Коцюбинського на стіні з правого боку (перекажіть це пані Антонович, їй буде

приємно). В бібліотеці я мала побачення з директором Л. Бладієром і в імені УВАН передала йому для бібліотеки примірник “Фата Моргани” Коцюбинського в німецькому перекладі. Він ним дуже втішився. В розмові він мило згадував Вас, питав, коли Ви знову приїдете й передав Вам щирий привіт...

* * *

А ось інші листи з Італії до УВАН у Вінніпезі:

Ravenna 8. 8. 1965

Il Sindaco. —

Ricevo del Sig. Presidente della Accademia — UVAN un libro della Divina Commedia tradotto in ucraino (“Inferno”) dei signori Ivan Franko i Lesia Ukrainka.

Il Segretario del Sindaco.

* * *

La Biblioteca Marciana ringrazia del dono gentile delle opere: Fedkovych, O. J. “Ragazza italiana di Venezia” (1862 riprod.) — Sedovsky, Jakiv “Panegiricon: Anathema tes times” (riprod.)

Il Bibliotecario Direttore.

Venezia.

Посередньо з Італією зв'язані такі інші автори репортажі:

“З подорожі навколо півсвіту 1955” Клюб Приятелів Української Книжки ч. 25; видавець Іван Тиктор, Вінніпег-Торонто 1955.

“З подорожі на Мальту 1962 р.” Відбитки з журналу “Сучасність”, Валетта - Мюнхен - Вінніпег 1962.

“Республіка на горі” (Сан Маріно в 1965 р.) “Сучасність”, Мюнхен, ч. 9 (57), стор. 112—114.

До цих репортажів, а зокрема до останнього, відсилаємо читачів, що хотіли б доповнити собі авторові спостереження про Італію й Європу взагалі.

CORRIGENDA

Автор прохає виправити такі помилки в тексті цієї книжки: Стор. 6, рядки 5—6 згори: замість “віршів” має бути “творів”

Стор. 8, рядок 8 згори: замість “Садовський” має бути “Седовський”.

Стор. 38, рядок 4 здолини: Замість “голові” має бути “голова”.

Стор. 73, рядок 4 згори: Замість *Carpense* має бути *Carpense*.

Стор. 76, рядок 3 здолини: Замість “Музею” має бути “Музео”.

Стор. 110, рядок 1 здолини пропущено дату 10. 8. 1965.

Стор. 111, рядок 7 згори: Замість “Кулішевського” має бути “Кулішевого”.

· ПОДЯКА

Видавцеві ІВАНОВІ ТИКТОРОВІ в Вінніпезі й мистцеві МИРОНОВІ ЛЕВИЦЬКОМУ в Торонті складаю щиру подяку за дозвіл використати обгортку, що їй виготовлено для моїх попередніх репортажів.

Крім цього висловлюю щире “спасибі” п. Іванові Байракові й Д. Рінакові з друкарні “Нового Шляху” за дбайливе технічне оформлення книжки.

А в т о р .

Вінніпег, 10. 10. 1965.

ЗМІСТ

1. Слідами попередників	5
2. Клясична "Гірошіма"	10
3. Forum Romanum	13
4. Noi ritorneremo a Fiesole	16
5. Город — квітка	20
6. Ad fontes Christianitatis	25
7. Лігурійське побережжя	28
8. Сан - ремська передісторія	32
9. Вшановуємо пам'ять українського Шекспіра	35
10. Путя розказує... ..	39
11. Куди попала Л. Українка в 1901 р.	43
12. "Побачити Неаполь і вмерти"	47
13. "На острові"	51
14. УВАН-івська "акція К." в Європі	66
15. Італійський "Тризуб"	76
16. В місті Ромео й Джулієтти	77
17. "Ні переписати, ні перемалювати"	82
18. "Сими же словеси посрами я и от'иде"	88
19. Конгреси в Больцано	92
20. Мистець, що кликав небо на поміч	98
23. Ремінісценції з Пізи	102
24. "Візантія Заходу"	106
25. Сірмійонський "Закуток"	111
26. Прощаючися з Італією	115
Addenda	118
Corrigenda	122